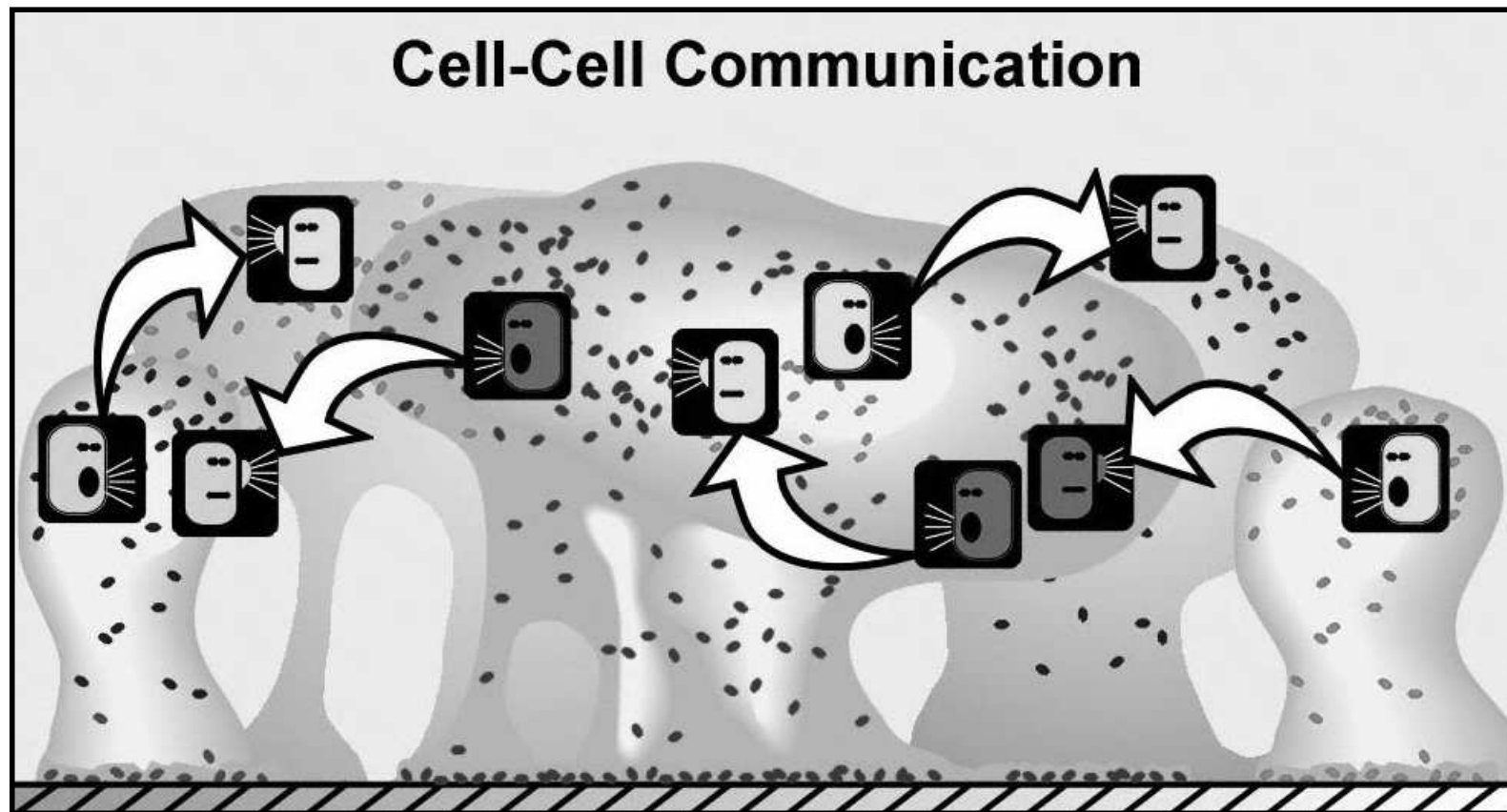

Signalizace mezi buňkami

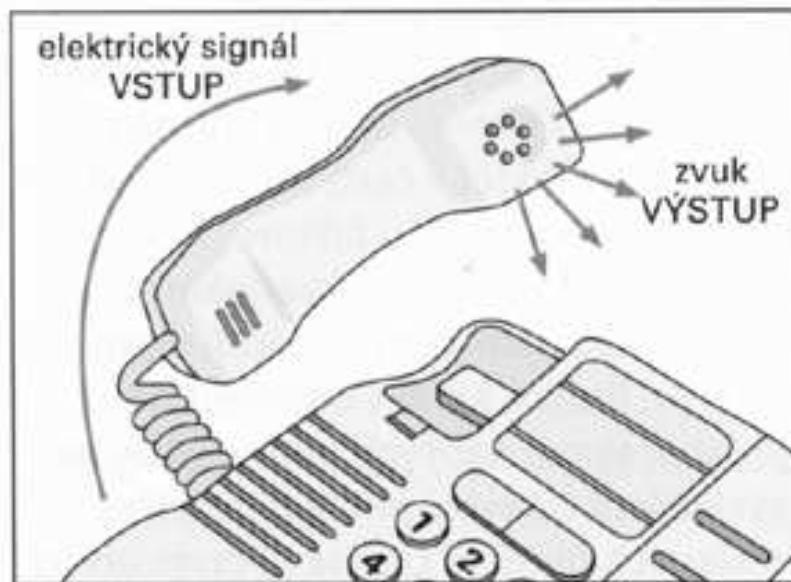
Co musí buňka vnímat?

- přítomnost živin/růstových faktorů
- přítomnost toxických látek
- přítomnost signálů produkovaných okolními buňkami (podmínka správného růstu, vývoje celého mnohobuněčného organismu - koordinace)

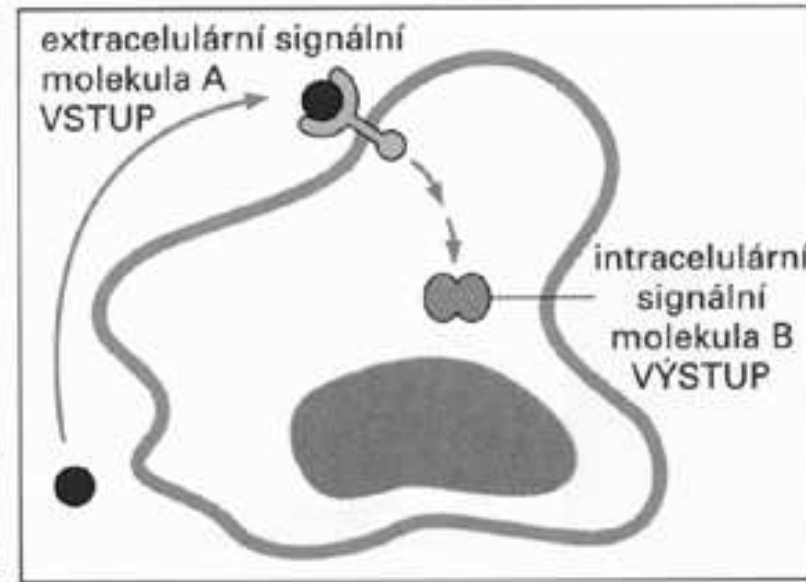
Signál je receptorem zachycen buď na vnějším povrchu buňky nebo v cytoplazmě

Princip signalizace

- úlohu signálů zajišťují speciální molekuly
- pro jejich detekci jsou buňky vybaveny příslušnými receptory

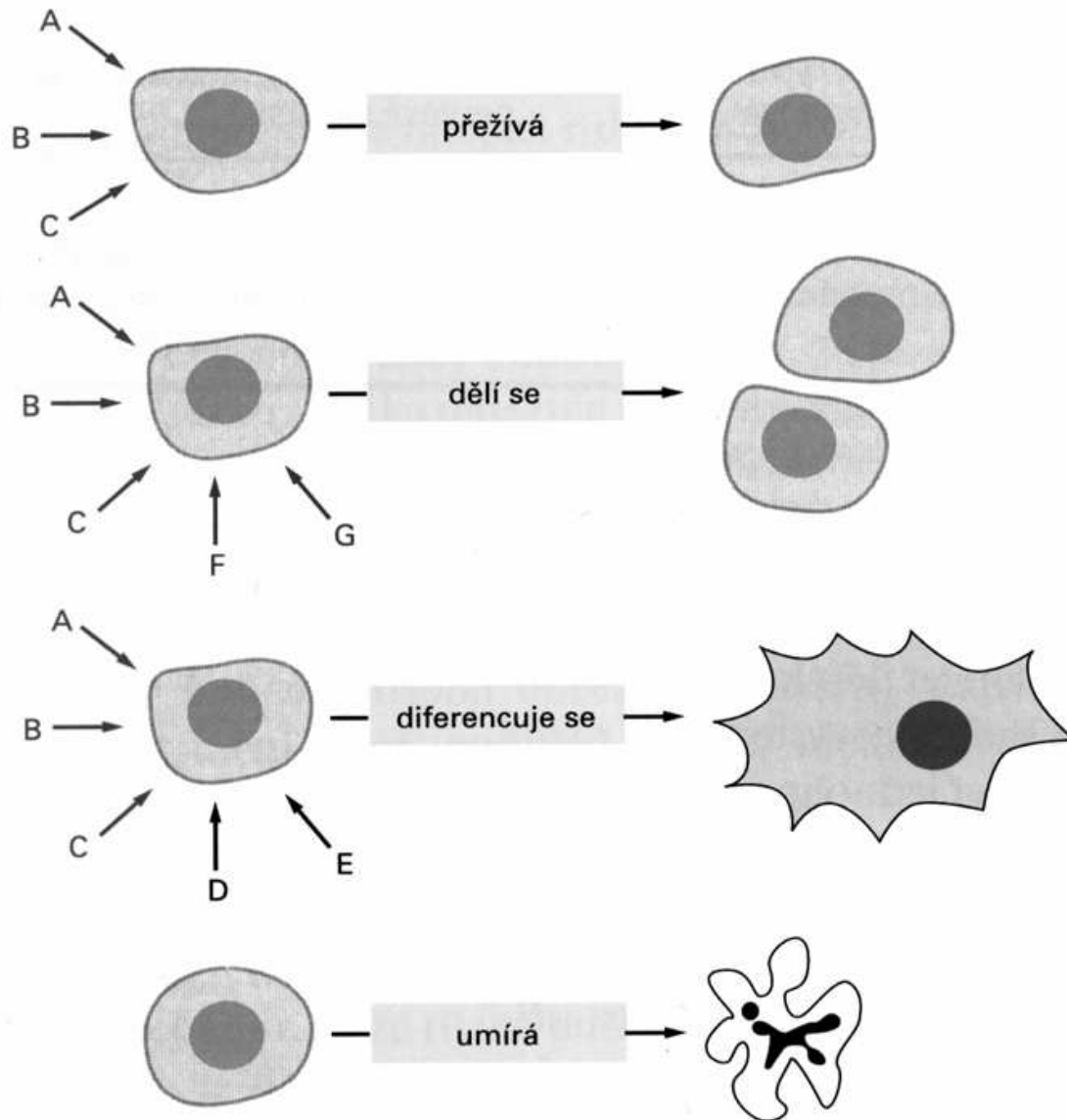

(A)

(B)

Buňka je běžně vystavena mnoha signálům zároveň

každá buňka disponuje sadou receptorů, které určují na jaké signály bude reagovat

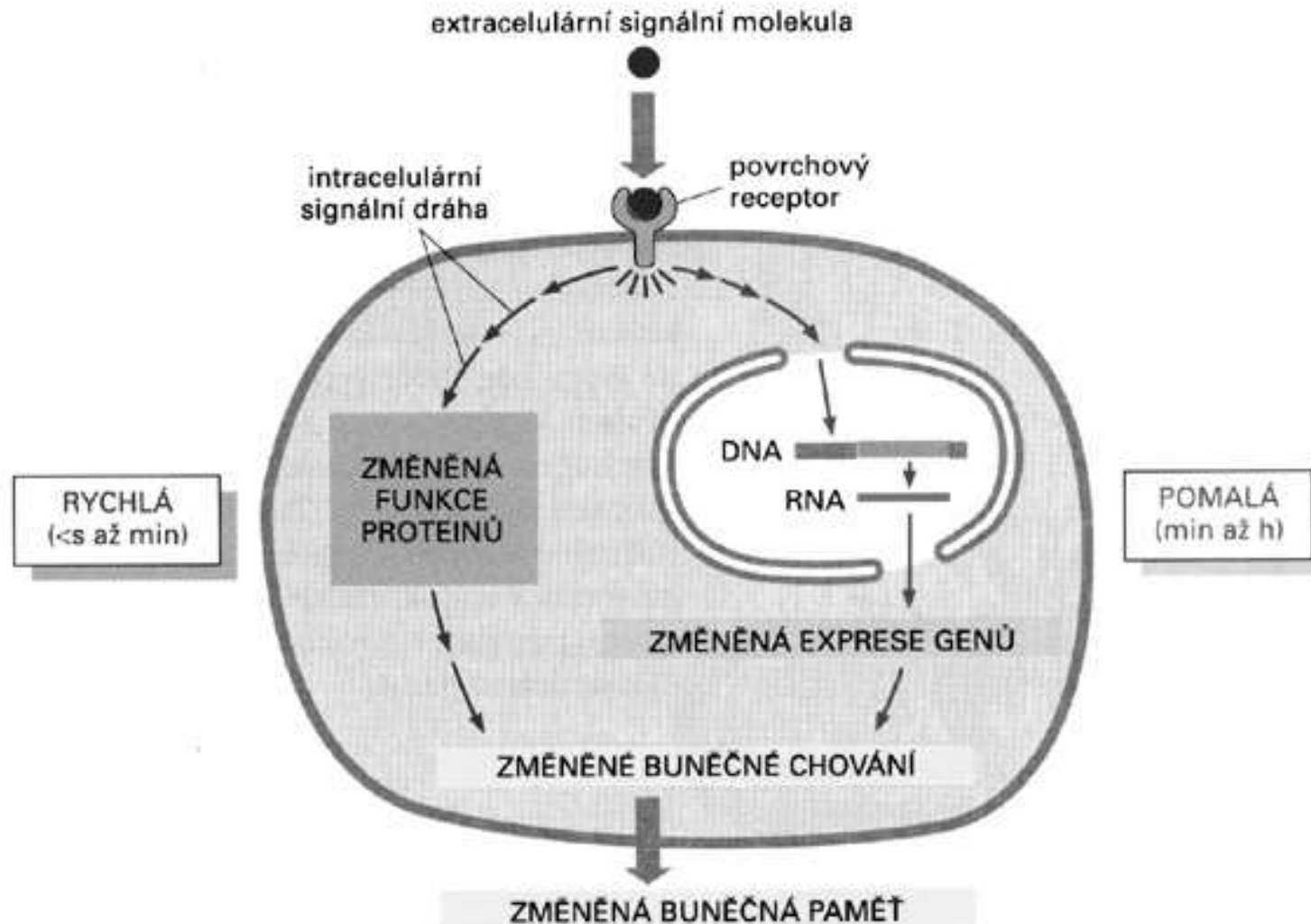
zelená šipka: přežití
červená šipka: dělení
černá šipka: diferenciaci

Uvnitř buňky přítomnost komplexu signál-receptor vyvolá specifickou odpověď

- změnu genové exprese
- změnu aktivity metabolických enzymů
- změnu konfigurace cytoskeletonu
- změnu permeability membrány pro ionty
- aktivaci syntézy DNA
- smrt buňky

**Zastavení buněčné odpovědi je
podmíněno degradací nebo
inaktivací signální molekuly**

Rozdělení signálních drah podle rychlosti reakce

3 fáze zpracování signálu

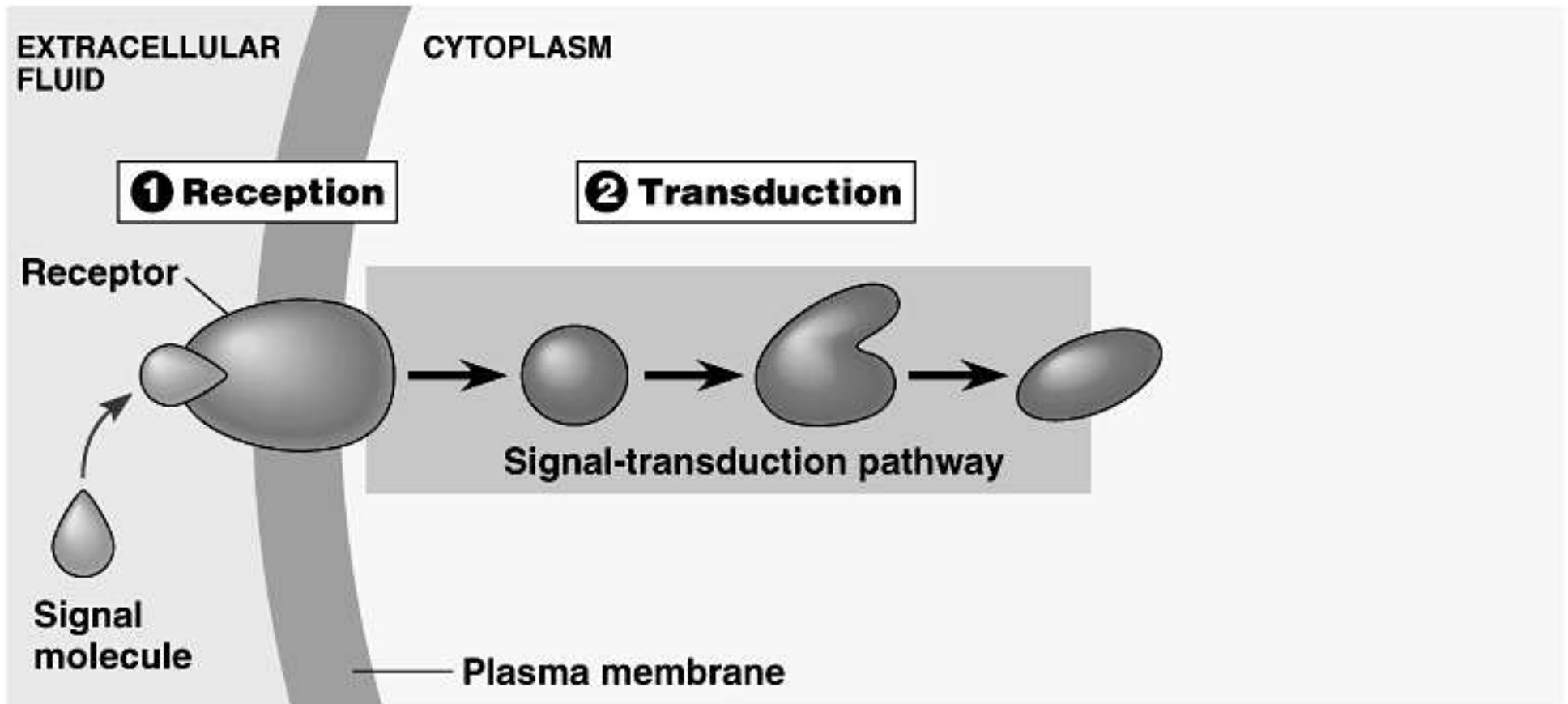
1. Přijetí signálu a jeho konverze do „srozumitelné“ podoby

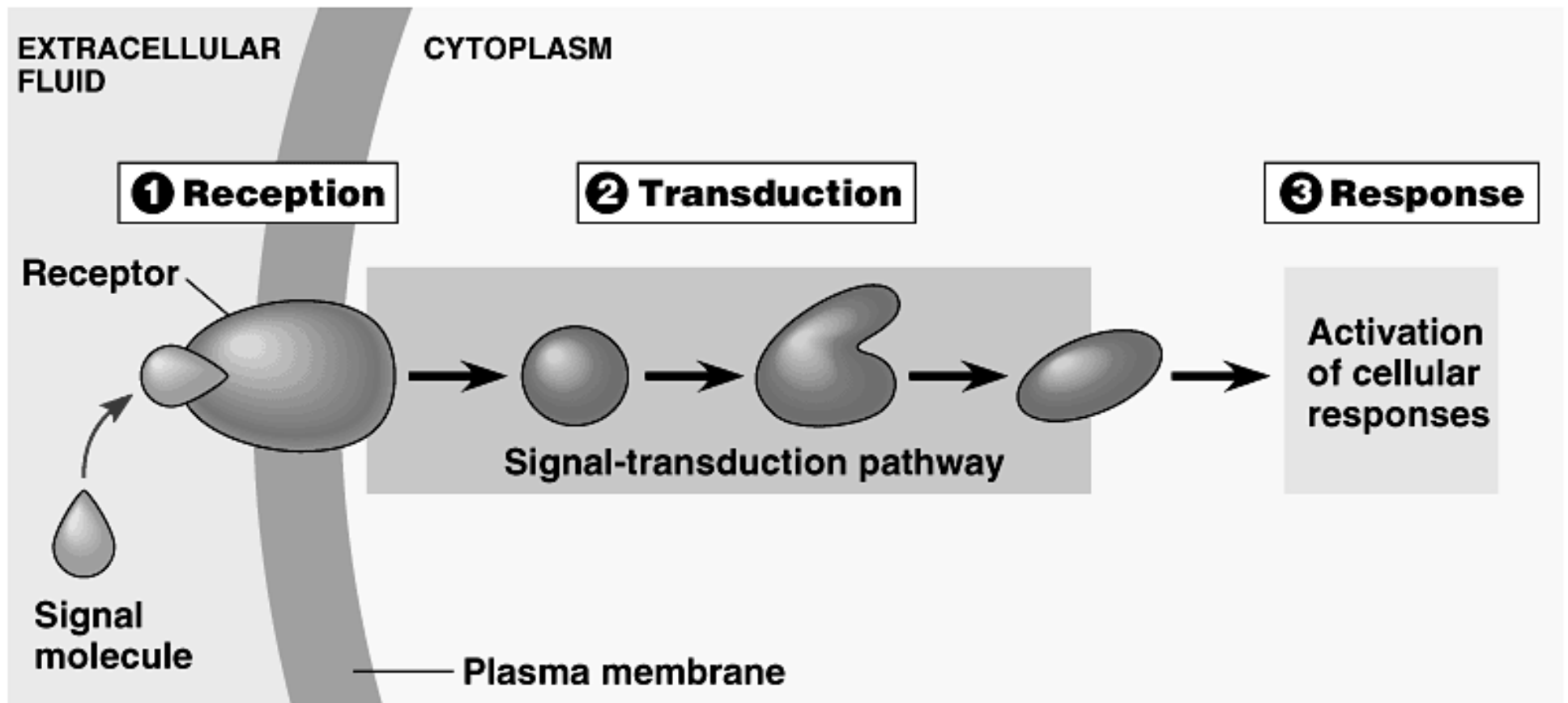
3 fáze zpracování signálu

2. Přenos signálu buňkou

3 fáze zpracování signálu

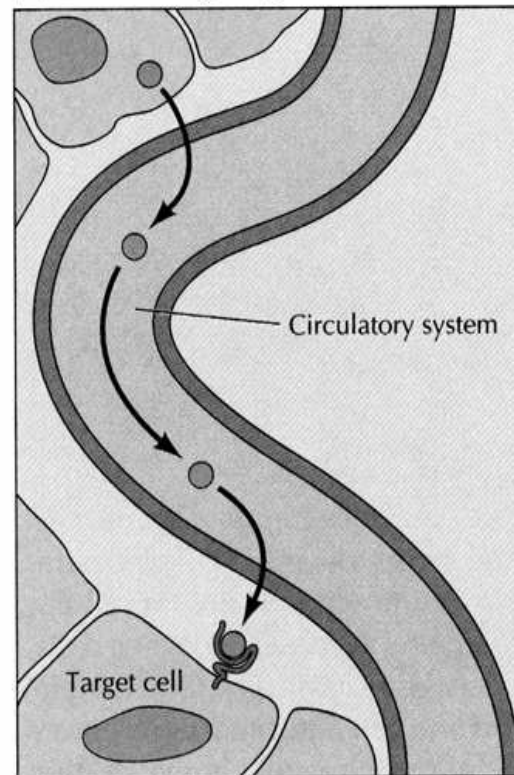
3. Buněčná odpověď

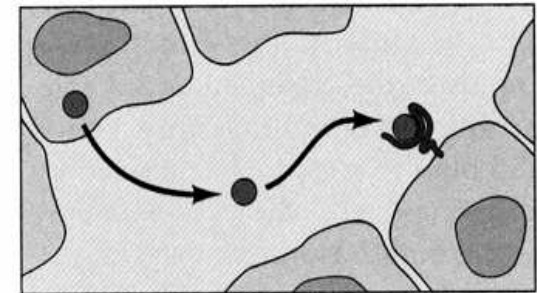
Rozdělení signálů živočišných buněk podle dosahu

- endokrinní (velká vzdálenost, krevní tok, difúze)
- parakrinní (do mimobuněčných tekutin, lokální účinek)
- synaptické (neurony)
- přímý kontakt signální molekula je ukotvena v membráně a zároveň vystavena receptoru cílové buňky)
- autokrinní (buňka produkční je zároveň buňkou cílovou)

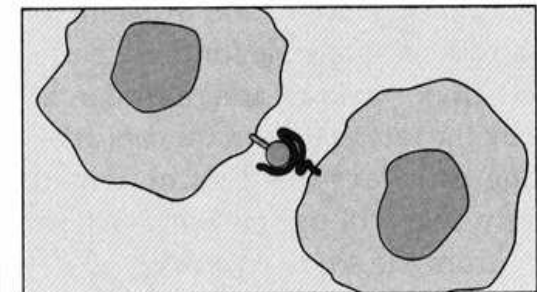
(A) Endocrine signaling

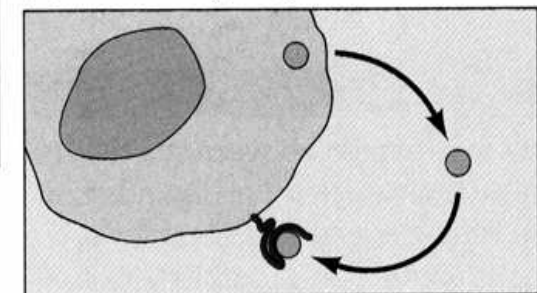
(B) Paracrine signaling

(C) Direct cell-to-cell signaling

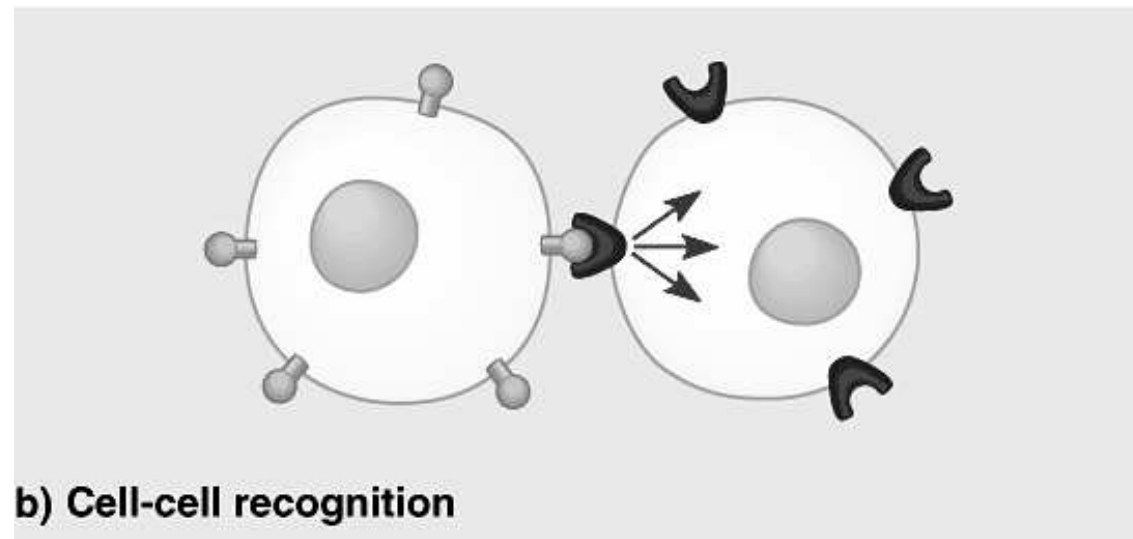
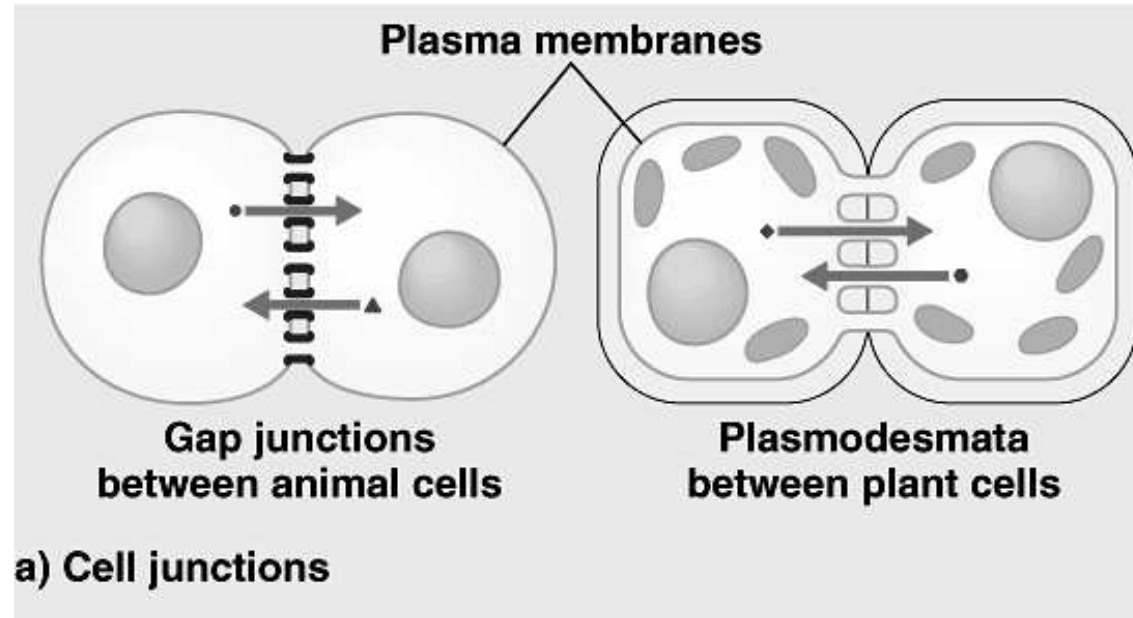

(D) Autocrine signaling

Figure 11.4 Communication by direct contact

Některé buňky využívají přímé propojení se sousedními buňkami

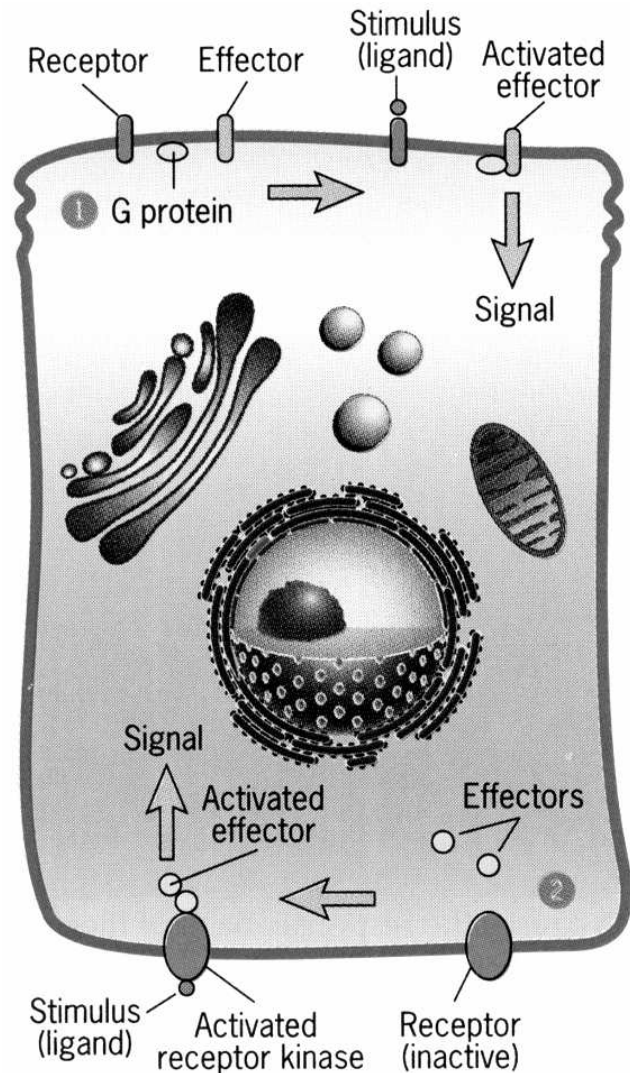
Typy signálů

- proteiny
- peptidy
- aminokyseliny
- nukleotidy
- steroidy
- mastné kyseliny a jejich deriváty
- plyny

Význam rozpustnosti signální molekuly

1. Hydrofilní signály

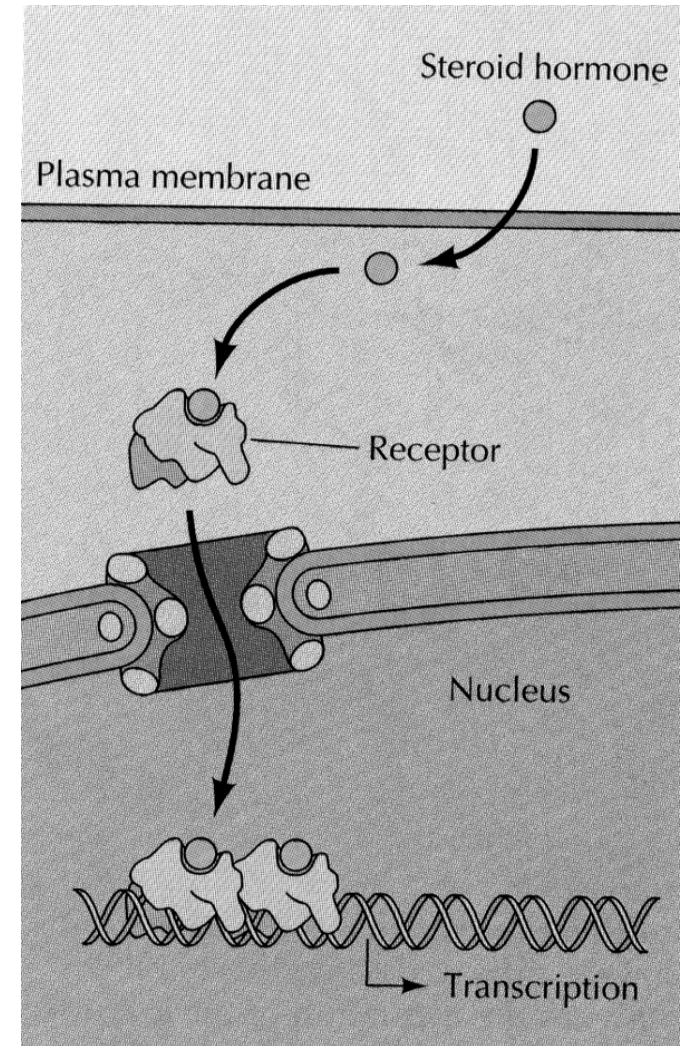
- neprocházejí plazmatickou membránou
- vážou se na povrchové receptory
- z krve se odstraňují během několika minut
- zprostředkovávají krátkodobé odpovědi

Význam rozpustnosti signální molekuly

2. Lipofilní signály

- v krvi se pohybují prostřednictvím nosičů
- volně procházejí plazmatickou membránou
- vážou se na cytoplazmatické nebo jaderné receptory
- v krvi perzistují hodiny až dny
- zprostředkovávají dlouhodobé odpovědi (výjimka prostaglandiny)

Parakrinní signály

- rychle zpracovány (absorbce, enzymatické rozložení, imobilizace v matrix)
- krvi se neobjevují
- daný signál zároveň obdrží řada sousedících buněk v dané oblasti

Příklady parakrinních signálů:

1. histamin

- uchováván v nitrobuněčných vezikulech buněk konektivní tkáně
- vyplavuje se v případě poranění nebo infekce
- vyvolává dilataci krevních vlásečnic
- usnadňuje přístup proteinů séra a makrofágů
- přitahuje eosinofilní granulocyty, které enzymaticky histamin odstraňují

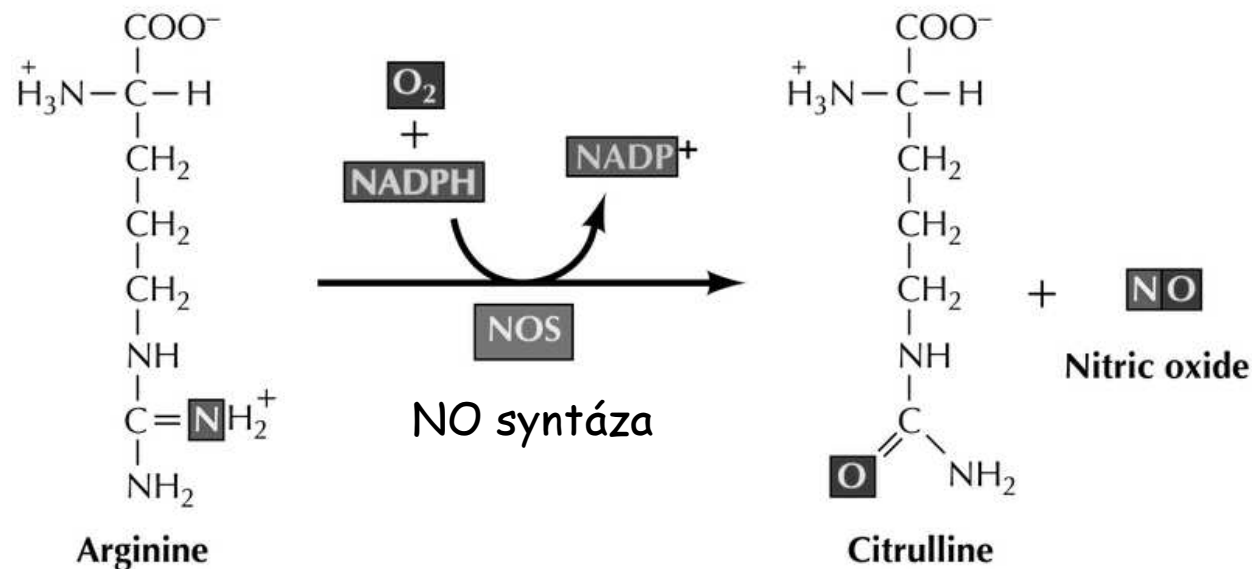

2. Fibronektin

- po sekreci imobilizován v mimobuněčném prostoru v podobě sítě
- dlouhodobý lokální účinek

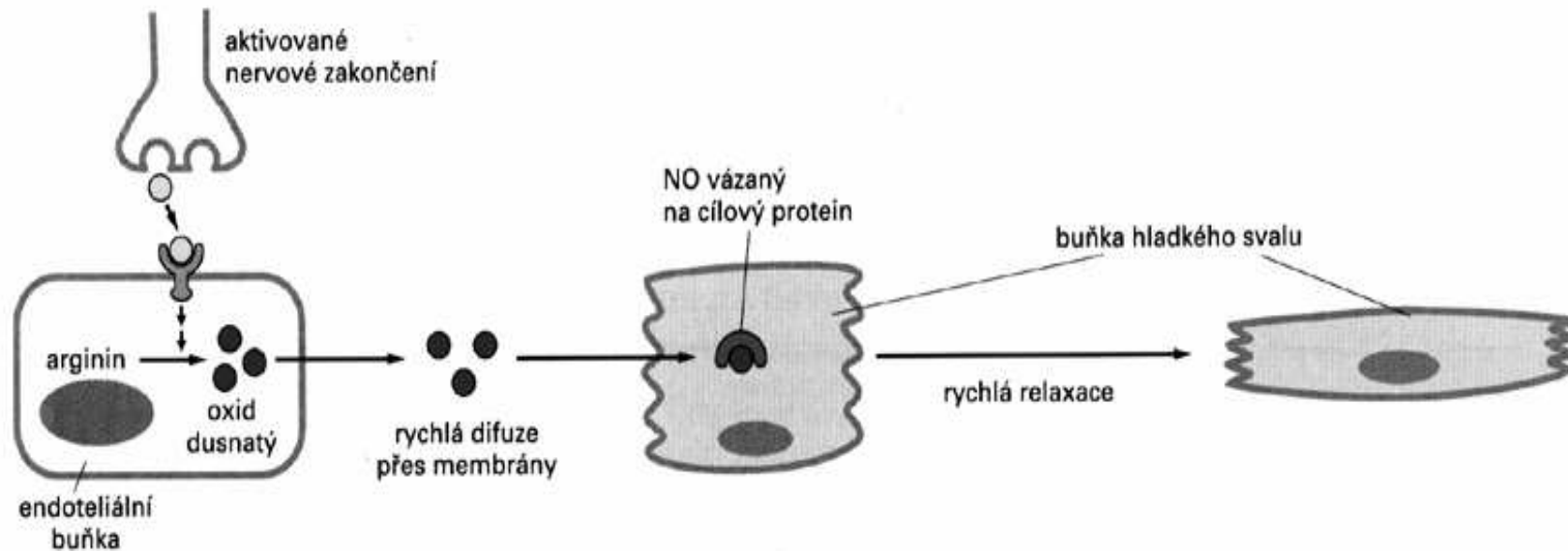
3. Oxid dusnatý

- hlavní parakrinní signál nervového, imunitního a oběhového systému
- volně prochází membránami a ovlivňuje aktivitu enzymů
- v buňkách vzniká z argininu - jen lokální a krátkodobý účinek - rozklad na dusitany a dusičnany

Úloha oxidu dusnatého při uvolňování hladkého svalu v cévní stěně

- acetylcholin uvolňovaný v nervových zakončeních vyvolá vznik a uvolnění NO z endoteliálních buněk cév
- NO difunduje z endoteliálních buněk do sousedních buněk hladkého svalu, který ovlivňuje průchodnost cév
- uvolněním svalu se průchodnost cév zvyšuje

Výhody signalizace NO:

- rychlost (sekundy, minuty)
- **nitroglycerin:** v těle se mění na NO - uvolnění krevních cév - snížení zatížení srdce (**lék na anginu pectoris**)
- obvyklým cílem NO je také **guanylát cykláza** - tvorba cGMP - zásah do signálních drah

Synaptické signály

- typické pro spojení neuron-neuron, neuron-svalová buňka
- hydrofilní povaha - účast povrchových receptorů
- podíl ne regulaci permeability membrány

Další signální molekuly

Peptidové hormony a růstové faktory: desítky až stovky AK

- neuropeptidy - enkefaliny a endorfiny fungují zároveň jako signály na synapsích i jako signály pro vzdálené buňky
- inzulin, glukagon, růstový hormon, prolaktin

Polypeptidové růstové faktory: vyšší molekulová hmotnost

- nervový růstový faktor (NGF), epidermální růstový faktor (EGF), růstový faktor krevních destiček (platelet-derived growth factor PDGF)
- cytokiny

Lipidové signály

- eicosanoidy: prostaglandiny, tromboxany, leukotrieny (deriváty kyseliny arachidonové)

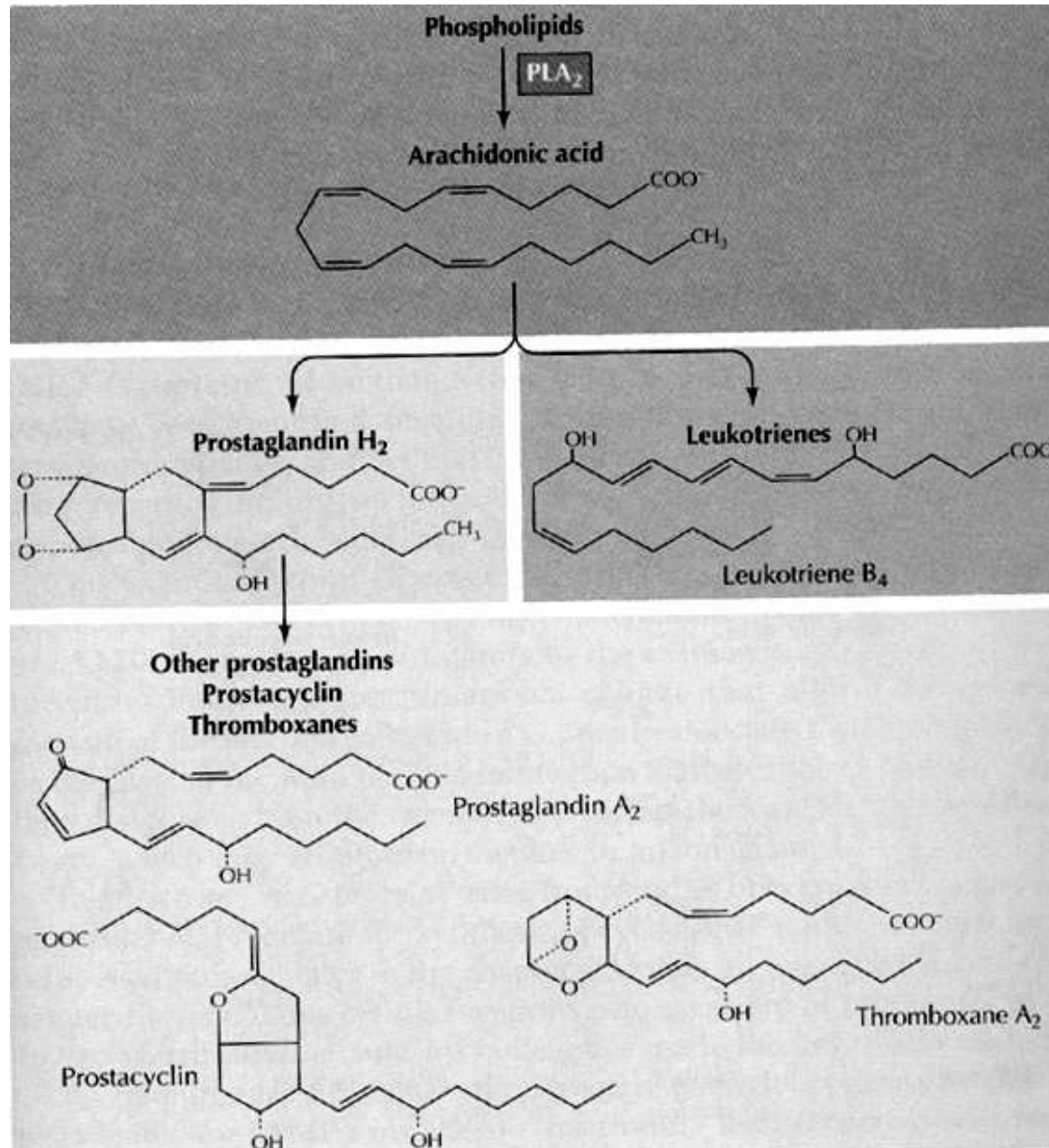
Rostlinné hormony

- auxiny, gibbereliny, cytokininy, kys. abscisová, etylen

Tabulka 15-1 Některé příklady signálních molekul

Signální molekula	Původ	Chemická podstata	Některé účinky
Hormony			
<i>Adrenalin</i>	nadledvina	derivát tyrosinu	zvyšuje krevní tlak, zrychluje tep srdce a metabolismus.
<i>Kortisol</i>	nadledvina	steroid (derivát cholesterolu)	ovlivňuje metabolismus proteinů, sacharidů a lipidů v mnoha tkáních
<i>Estradiol</i>	vaječník	steroid (derivát cholesterolu)	indukuje a udržuje sekundární samičí pohlavní znaky
<i>Glukagon</i>	α -buňky slinivky břišní	peptid	stimuluje syntézu glukosy, odbourání glykogenu a odbourání lipidů například v jaterních a tukových buňkách
<i>Insulin</i>	β -buňky slinivky břišní	protein	stimuluje příjem glukosy, syntézu proteinů a syntézu lipidů například v jaterních buňkách
<i>Testosteron</i>	varlata	steroid (derivát cholesterolu)	indukuje a udržuje sekundární samčí pohlavní znaky
<i>Thyroidní hormon (thyroxin)</i>	štítná žláza	derivát tyrosinu	stimuluje metabolismus řady buněčných typů
Lokální mediátory			
<i>Epidermální růstový faktor (EGF)</i>	různé buňky	protein	stimuluje epidermální buňky a řadu jiných buněk k proliferaci.
<i>Růstový faktor krevních destiček (PDGF)</i>	různé buňky včetně krevních destiček	protein	stimuluje mnoho buněčných typů k proliferaci
<i>Nervový růstový faktor (NGF)</i>	různé inervované tkáně	protein	zajišťuje přežití jistých tříd neuronů; působí růst jejich axonů
<i>Histamin</i>	žírné buňky	derivát histidinu	působí prodloužení buněk a zvyšuje jejich propustnost, pomáhá vytvářet záněty
<i>Oxid dusnatý (NO)</i>	nervové buňky; endoteliální buňky, které vystylají cévy	rozpuštěný plyn	působí uvolnění hladkého svalstva, reguluje aktivitu nervové buňky
Nervové mediátory			
<i>Acetylcholin</i>	nervová zakončení	derivát cholinu	excitační nervový mediátor v mnoha nervosvalových synapsích a v centrální nervové soustavě
<i>Kyselina γ-aminomáselná (GABA)</i>	nervová zakončení	derivát kyseliny glutamové	inhibiční nervový mediátor v centrální nervové soustavě
Signální molekuly, které závisejí na kontaktu			
<i>Delta</i>	zárodečné neurony, různé další buňky embrya	transmembránový protein	zabraňuje sousedním buňkám, aby se specializovaly stejným směrem, jako signalizující huňka

Lipidové signály

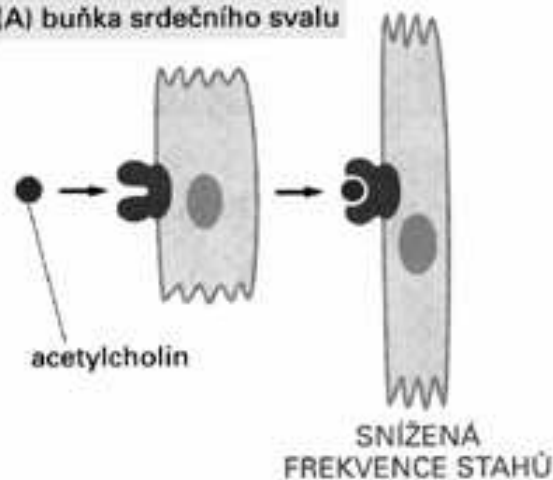

Jedna signální molekula - rozdílné účinky na různé buňky

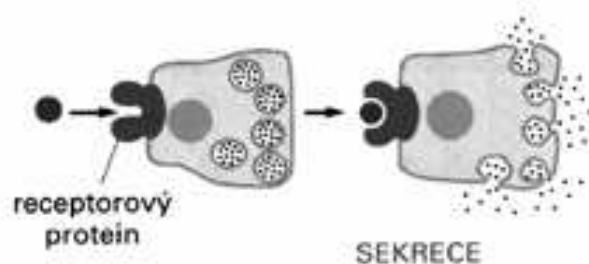
Např. acetylcholin - stimulace kontrakce b. kosterního svalstva
X tlumící účinek na b. srdečního svalstva

Důvod: - různé typy receptorů pro daný signál
- odlišný nitrobuněčný aparát

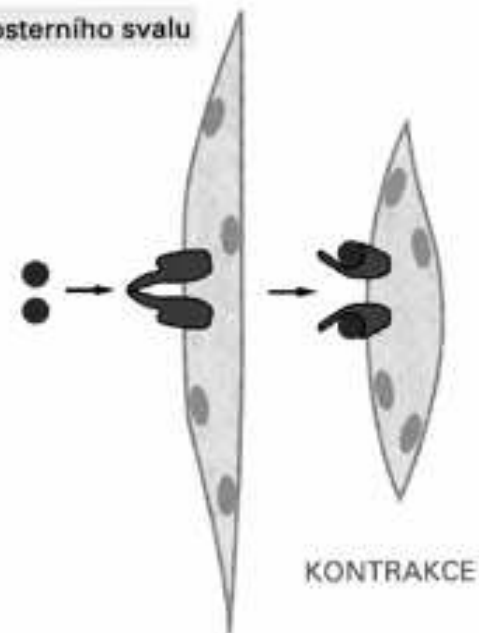
(A) buňka srdečního svalu

(B) buňka slinné žlázy

(C) buňka kosterního svalu

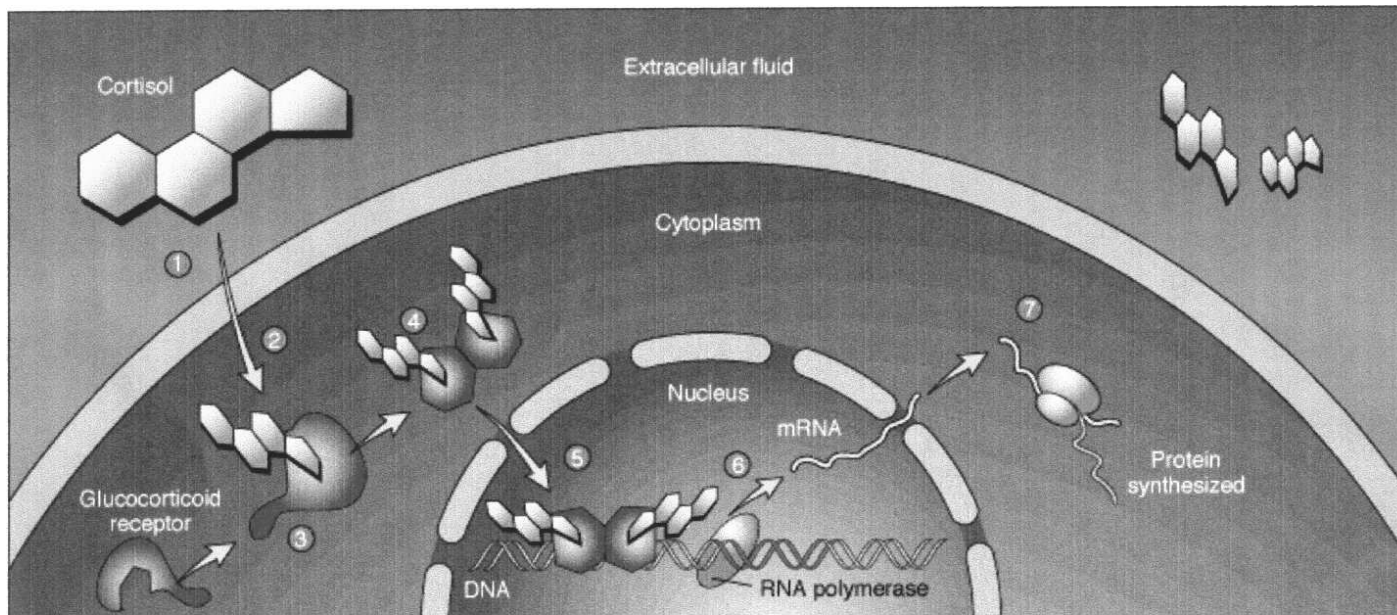
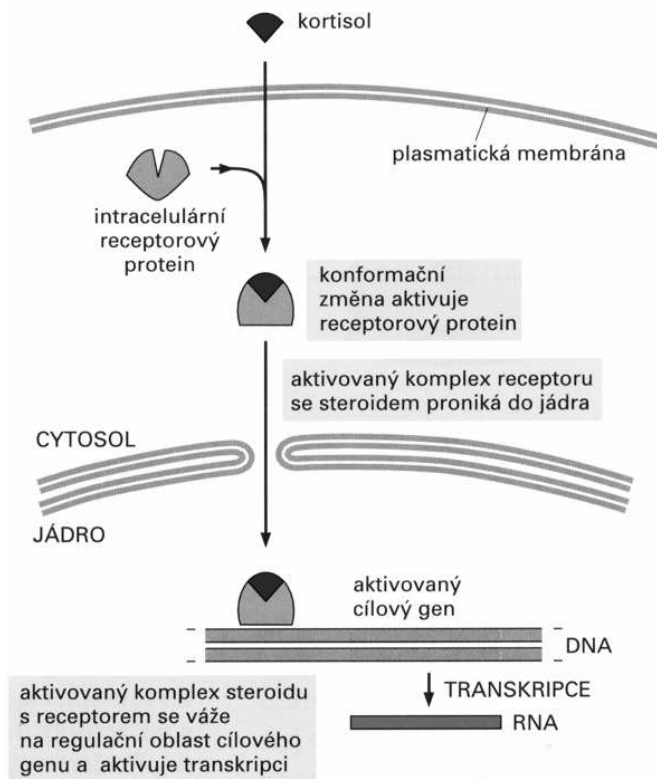

Signalizace zprostředkované nitrobuněčnými receptory

Malý počet steroidních / tyroidních hormonů reguluje mnoho vývojových a fyziologických procesů u evolučně vzdálených organismů.

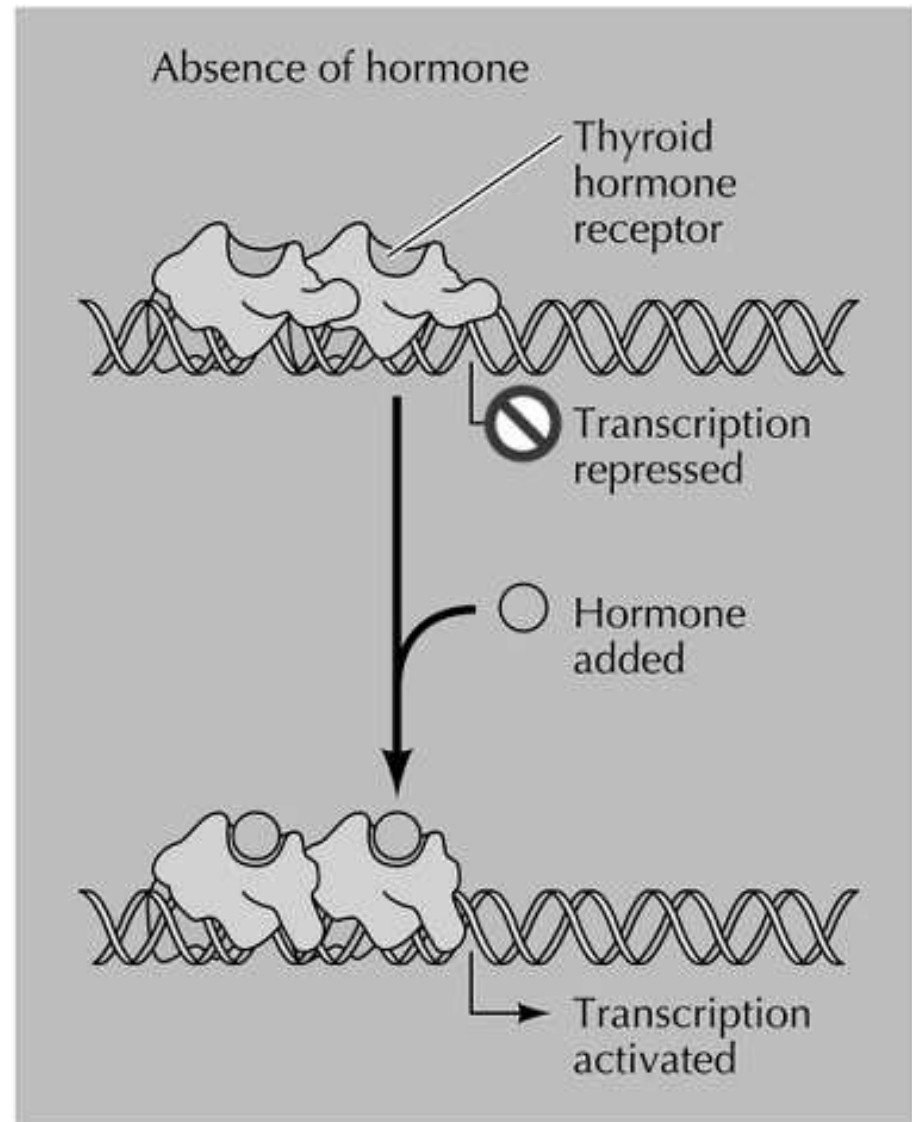
Mechanismus účinku:

Malá velikost hormonů - snadná difúze membránou - pevná vazba na nitrobuněčný receptor - konformační změna receptoru (aktivace) - zvýšená afinita ke specifickým sekvencím DNA - regulace transkripce cílových genů

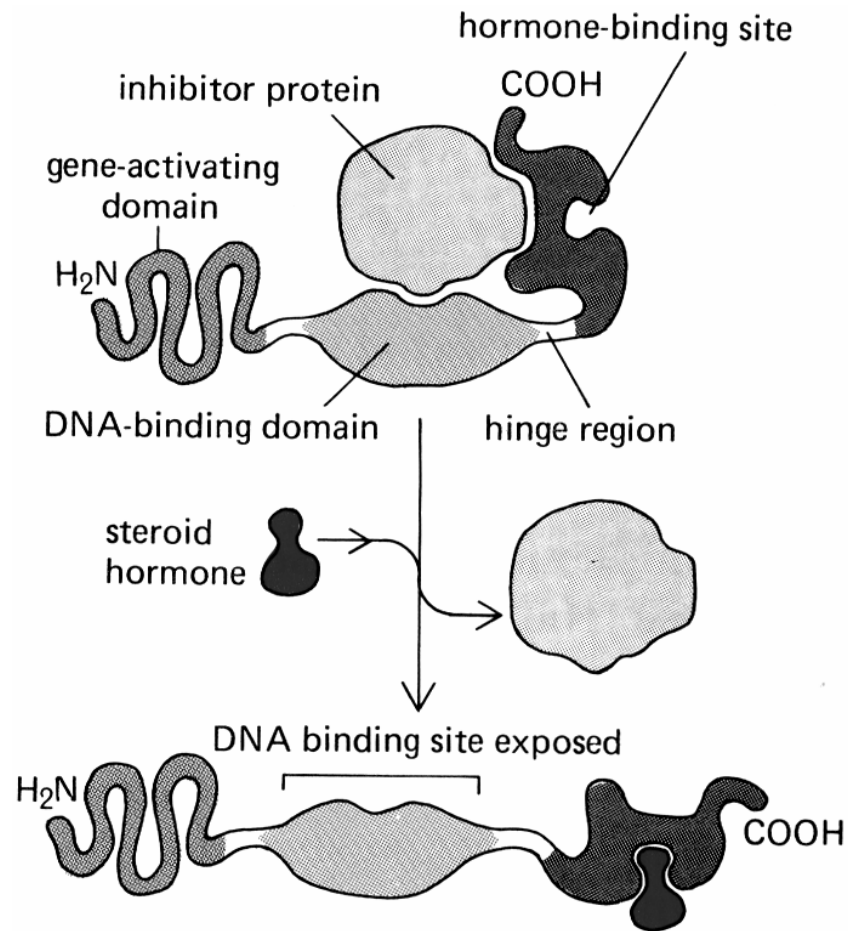

Receptor pro tyroidní hormon se váže na DNA i za nepřítomnosti ligandu

- ale v tom případě působí jako represor transkripce
- přítomnost ligandu jej mění na aktivátor

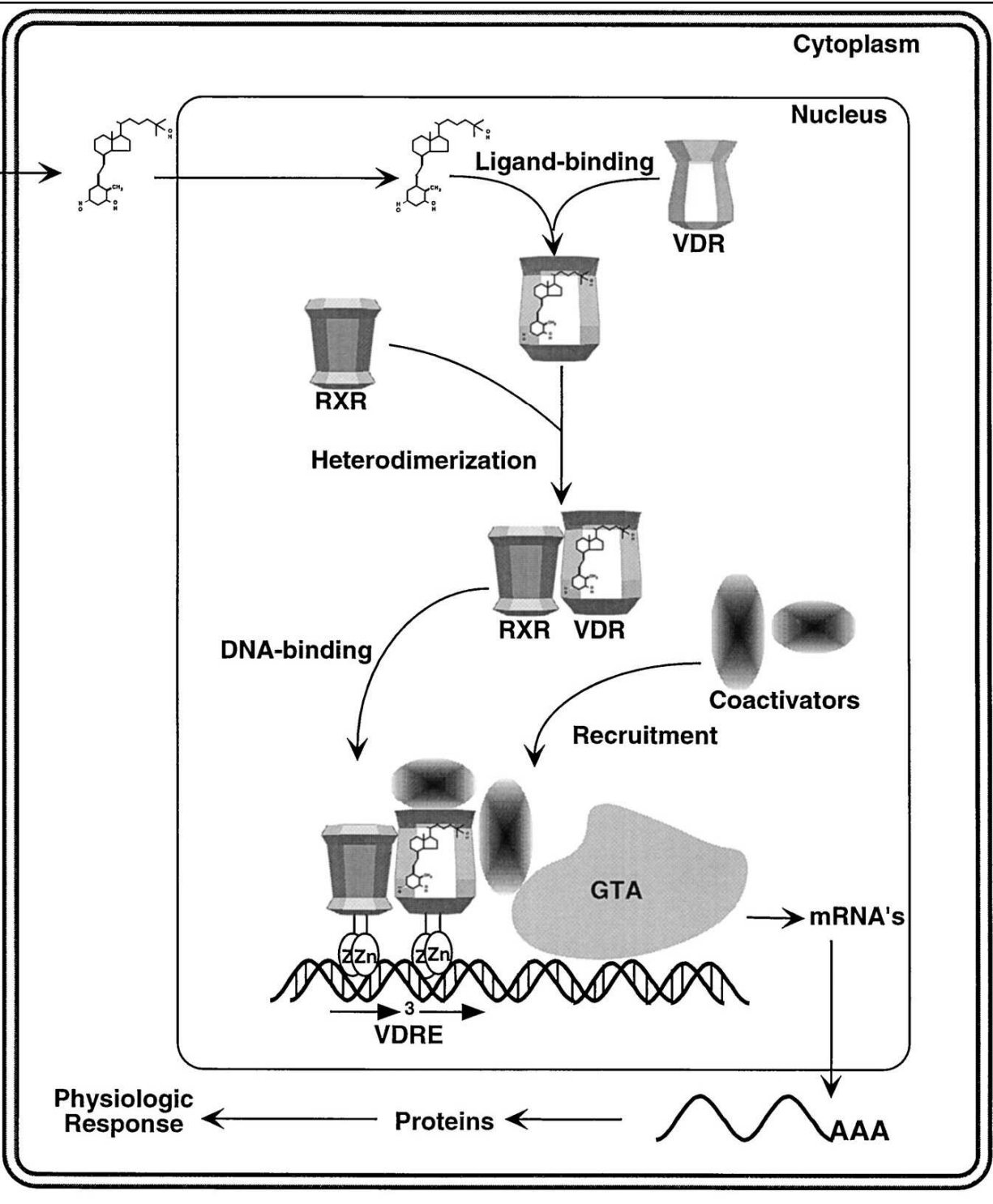
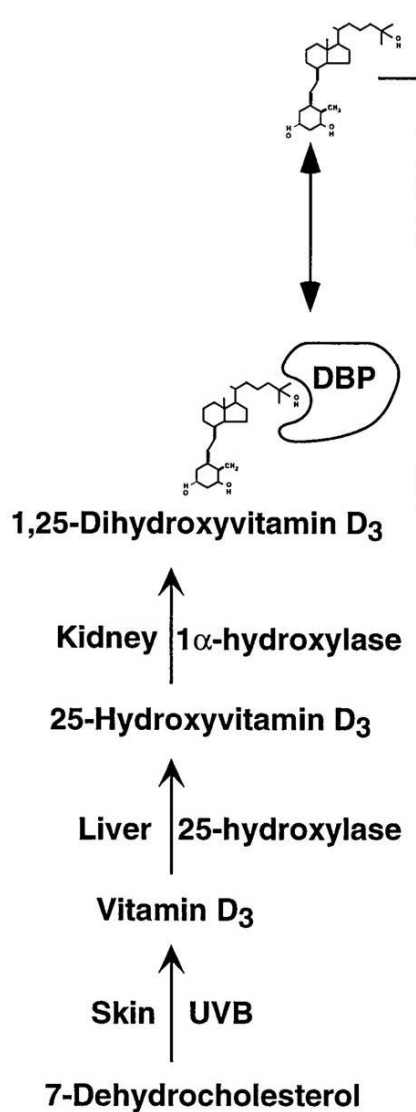

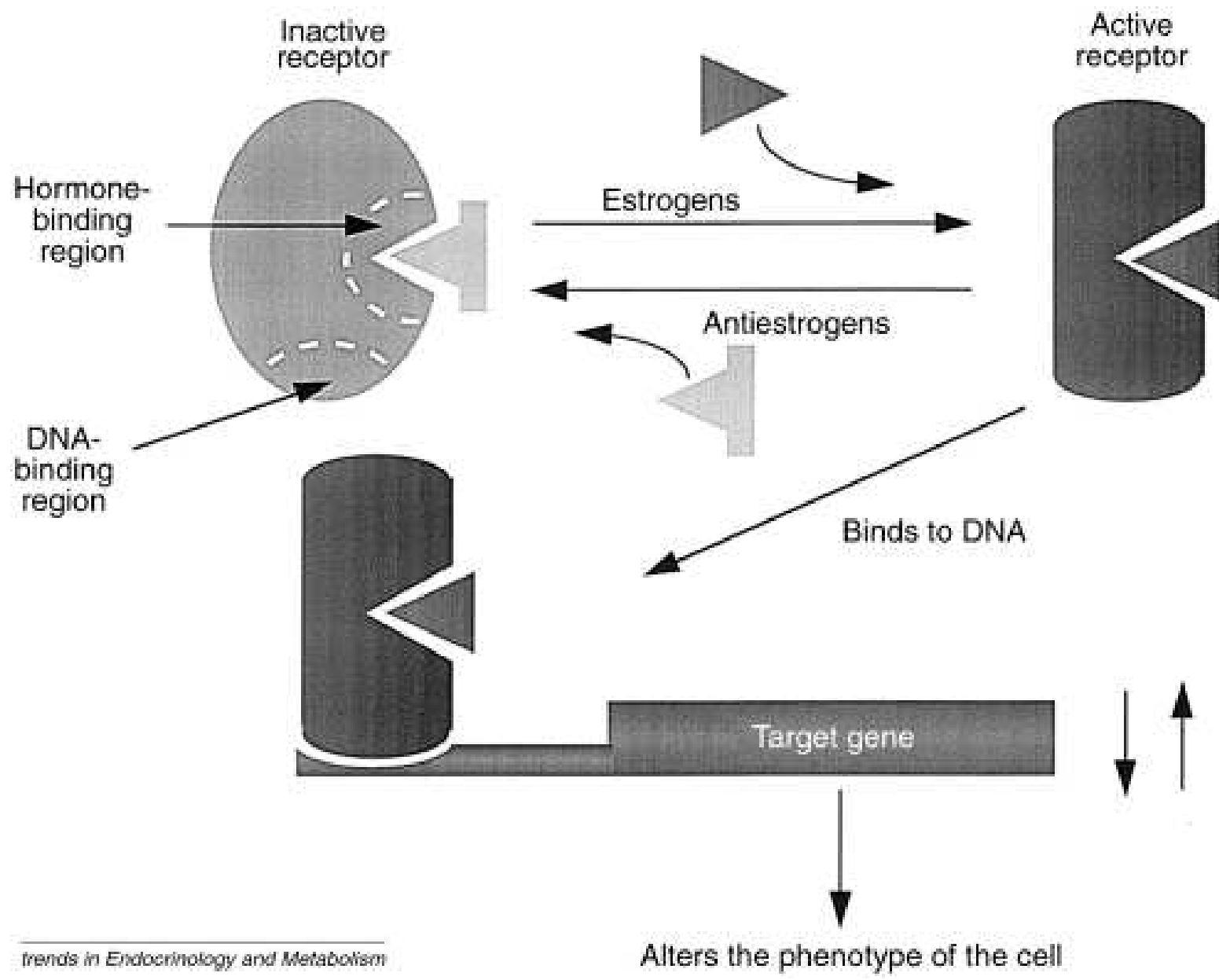
Struktura nitrobuněčných receptorů

C-konec: doména pro vazbu hormonu
N-konec: doména pro řízení transkripce
Střed molekuly: doména pro vazbu DNA

Působení vitamínu D

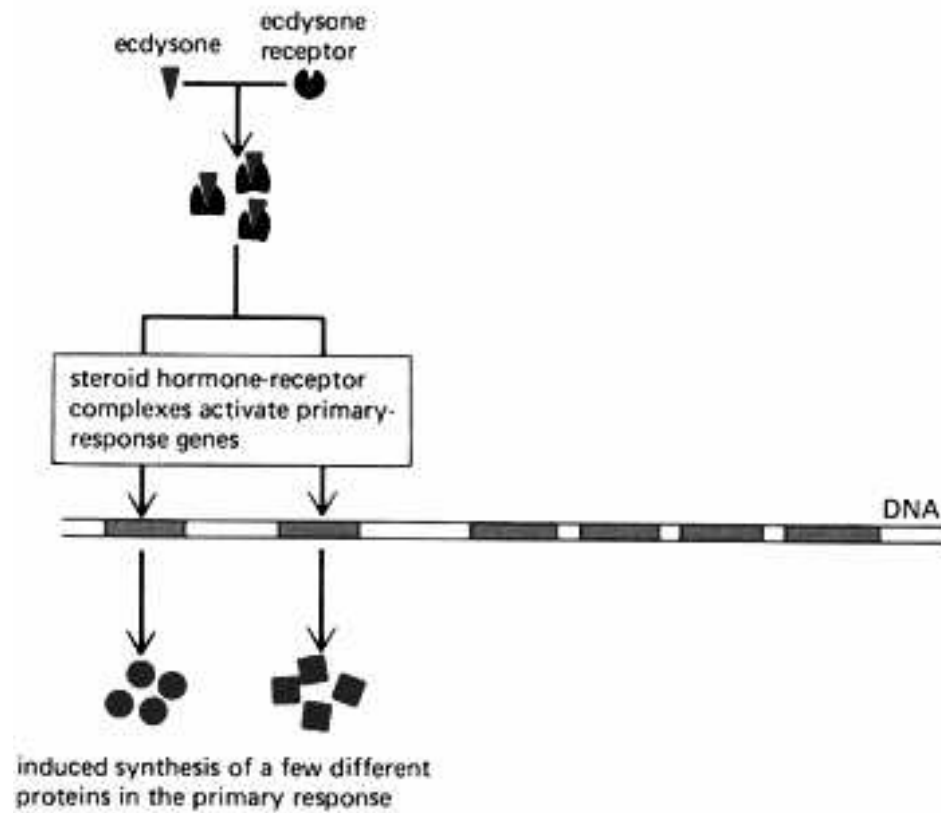

Reakce na přítomnost steroidních hormonů bývá
dvoustupňová:

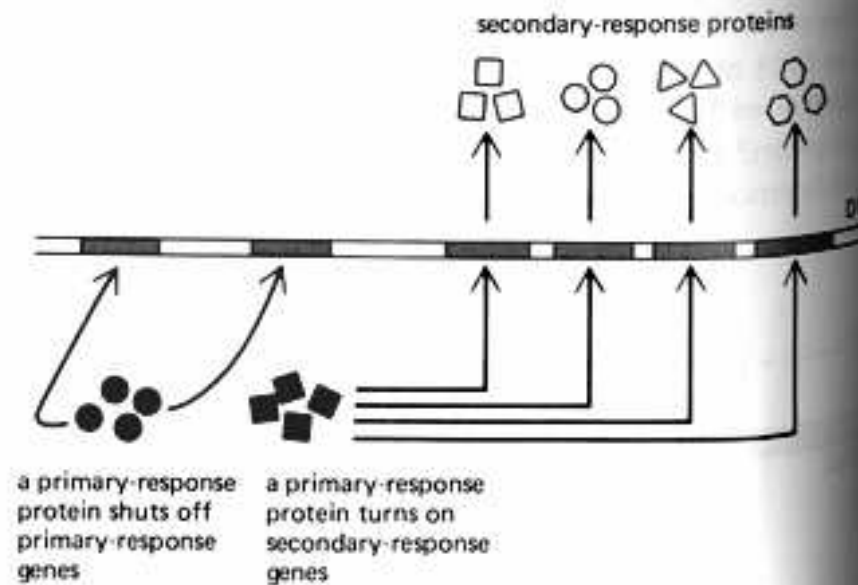
1. Primární odpověď - přímá indukce transkripce několika cílových genů
2. Sekundární odpověď - aktivace dalších genů, na které se podílejí produkty genů transkribovaných v rámci primární odpovědi

(A) EARLY PRIMARY RESPONSE TO ECDYSONE

(B) DELAYED SECONDARY RESPONSE TO ECDYSONE

Signalizace zprostředkované povrchovými receptory

Signální dráhy:

1. **Mimobuněčný signál** (ligand, „primary messenger“):
růstový faktor, cytokin, hormon, atd.)
2. **Povrchový receptor:**
převod mimobuněčného ligandu do podoby nitrobuněčného signálu
3. **Sekundární přenašeč** („secondary messenger“):
  - nízkomolekulární struktury (cAMP, Ca²⁺, diacylglycerol, zbytek kyseliny fosforečné, atd.)
  - produkt enzymově katalyzované reakce
  - přenos signálu od povrchových receptorů k efektorům
4. **Cílová molekula** (efektor):
  - enzym
  - složka replikačního aparátu
  - složka aparátu pro genovou expresi

Amplifikace signálu

- jedna signální molekula aktivuje jediný receptor
- jediný aktivovaný receptor aktivuje větší počet molekul enzymu tvořícího sekundární přenašeč
- každá molekula tohoto enzymu katalyzuje tvorbu mnoha molekul sekundárního přenašeče
- každá molekula sekundárního přenašeče aktivuje mnoho cílových molekul

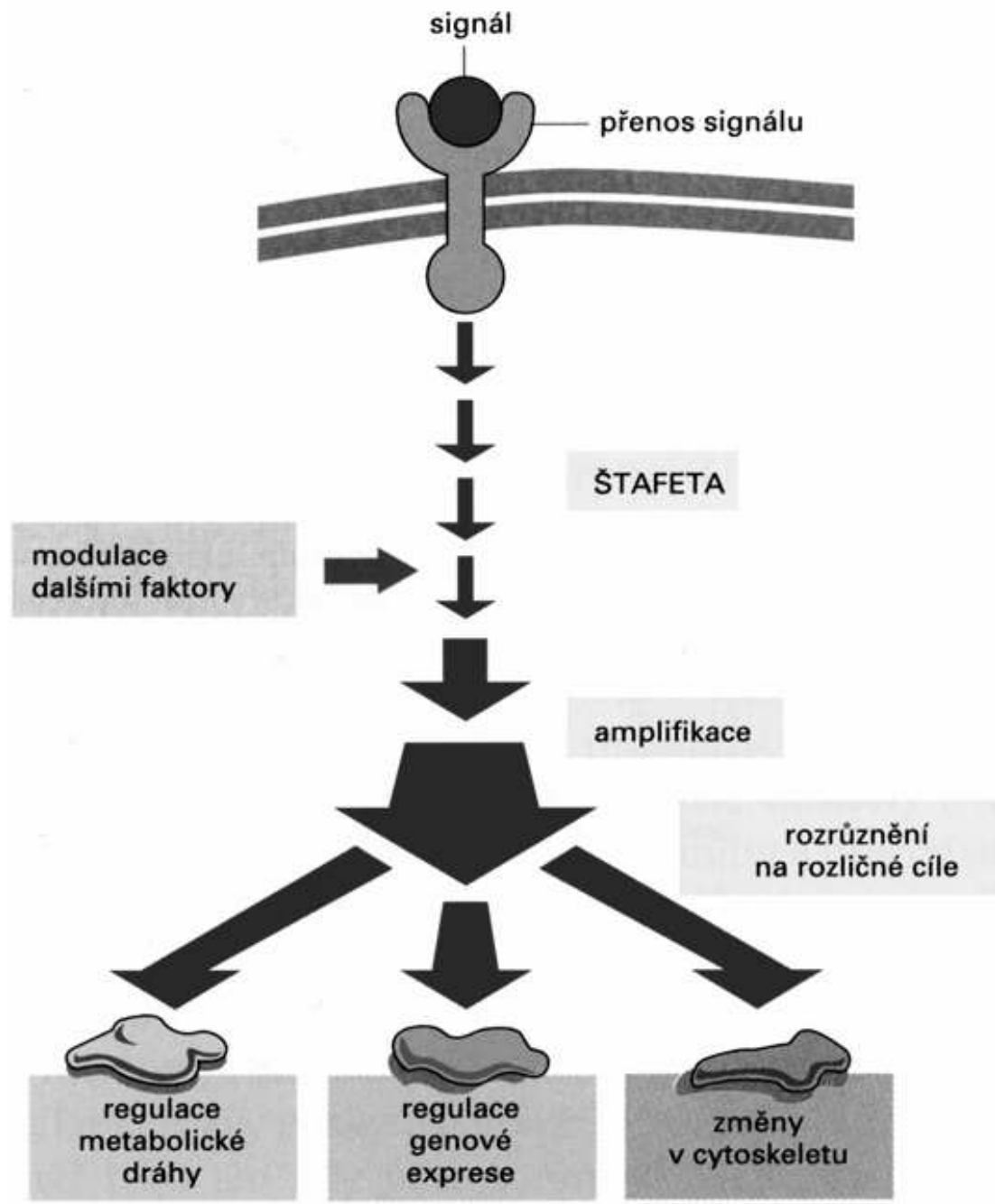
Výsledek:

- Nízká koncentrace ligandu - významná odpověď uvnitř buňky**
- schopnost reakce na malé změny okolí.

Funkce nitrobuněčných signálních kaskád

- *přenos* signálu z bodu přijetí do buněčného aparátu, který zajistí odpověď
- *transformace* signálu do molekulární podoby, která může stimulovat odpověď
- *zesílení* signálu
- *rozdělení* signálu tak, aby ovlivnil několik dějů - vliv na různé cílové molekuly - rozvětvení toku informace-komplexní odpověď
- každý krok kaskády je otevřen působení dalších faktorů - *modulace* odpovědi podle podmínek

Nitrobuněčná signální kaskáda

Všechny enzymy zapojené do signálních kaskád jsou důkladně regulovány

- aktivita enzymů je určena rovnováhou mezi signály aktivačními a inhibičními
- po přijetí signálu se rovnováha velmi rychle obnovuje (ochrana organismu proti nežádoucím extrémům)

Typy povrchových receptorů

1. Receptory typu iontových kanálků

- vazbou ligandu na receptor se ovlivňuje průchodnost membránových kanálků - změna permeability membrány
- rychlá signalizace na synapsích

2. Katalytické receptory

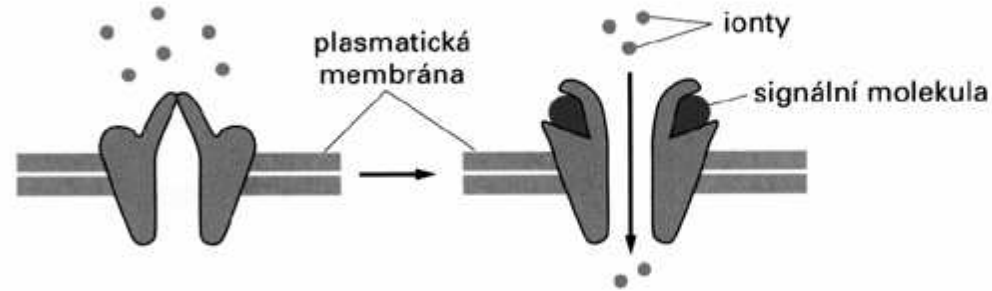
- vazbou ligandu získávají katalytickou schopnost
- obvykle transmembránové proteiny s PTK aktivitou (proteinové kinázy specifické pro tyrosin)

3. Receptory napojené na protein G

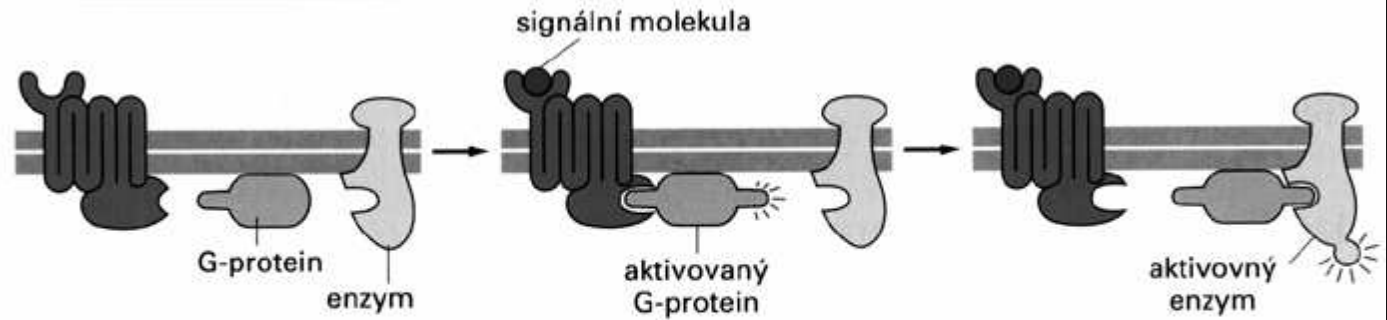
- nemají enzymovou aktivitu
- řídí aktivitu enzymů nebo průchodnost kanálků prostřednictvím proteinu G („GTP-binding regulatory protein“)

Tři třídy povrchových receptorů

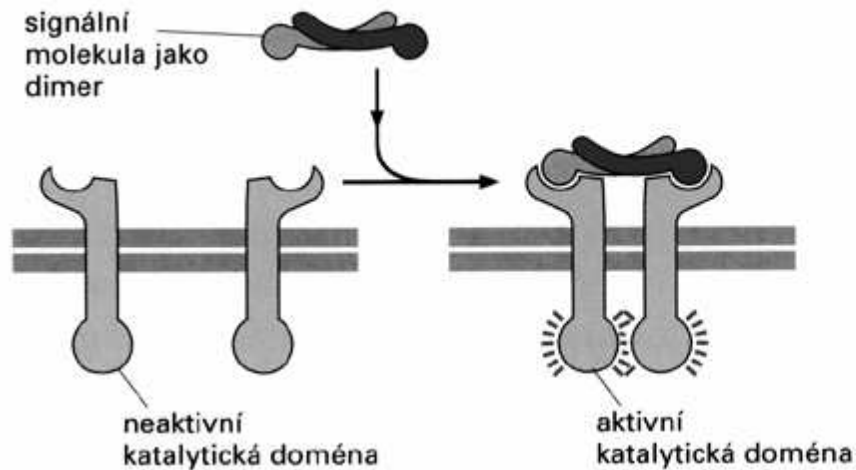
(A) receptory spojené s iontovým kanálem

(B) receptory vázané na G-protein

(C) receptory vázané na enzym

Klasifikace katalytických receptorů

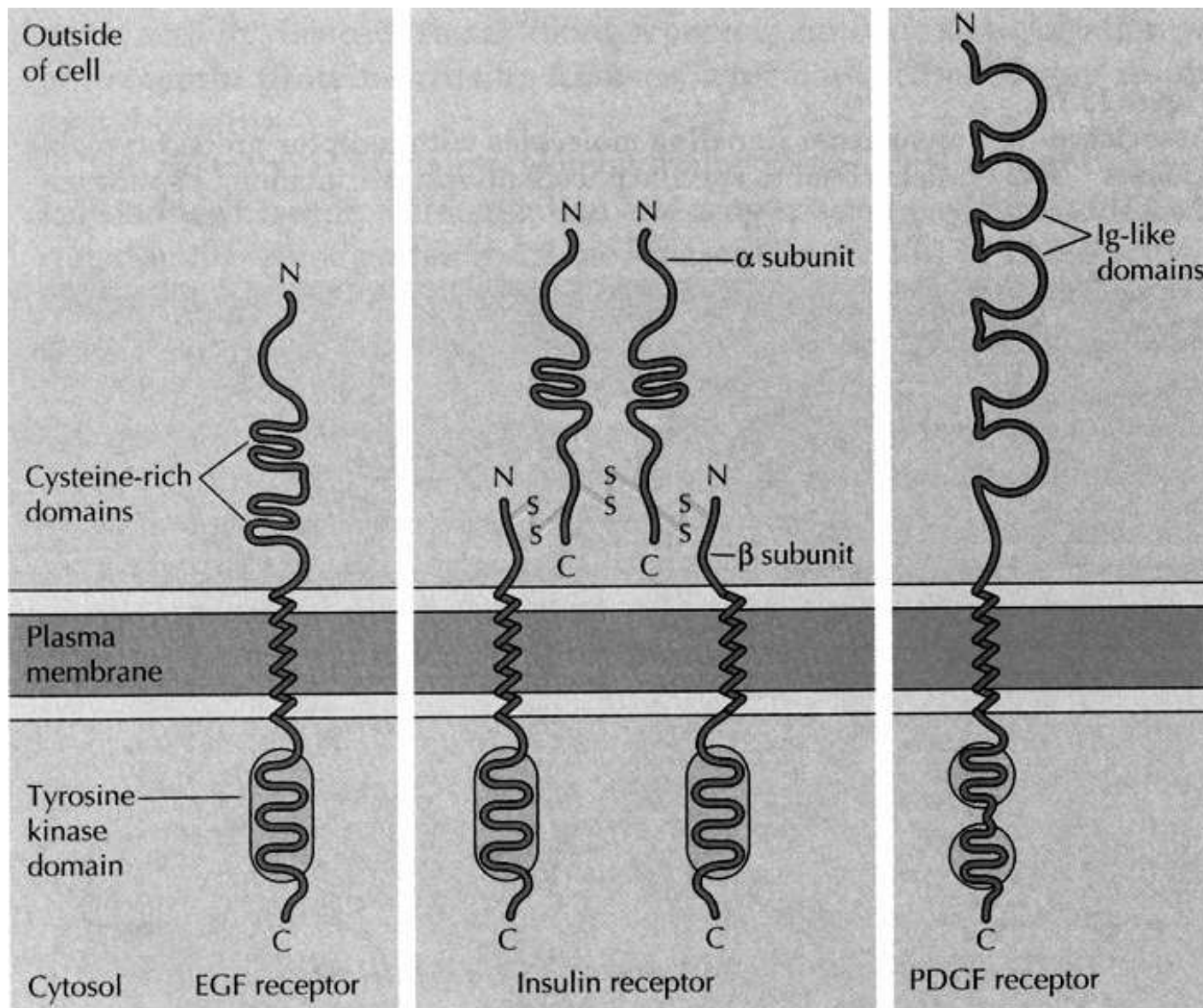
1. Membránově vázané PTK

- receptory pro většinu polypeptidových růstových faktorů
- společné strukturní rysy:
  - glykozylovaná N-koncová doména směřující ven z buňky pro vazbu ligandu
  - hydrofobní transmembránová šroubovice
  - cytozolická C-koncová katalytická doména
- N-koncová doména určuje typ signálu, na který bude buňka citlivá
- C-koncová doména určuje typ signální dráhy a tím také charakter buněčné odpovědi

2. Cytozolické PTK

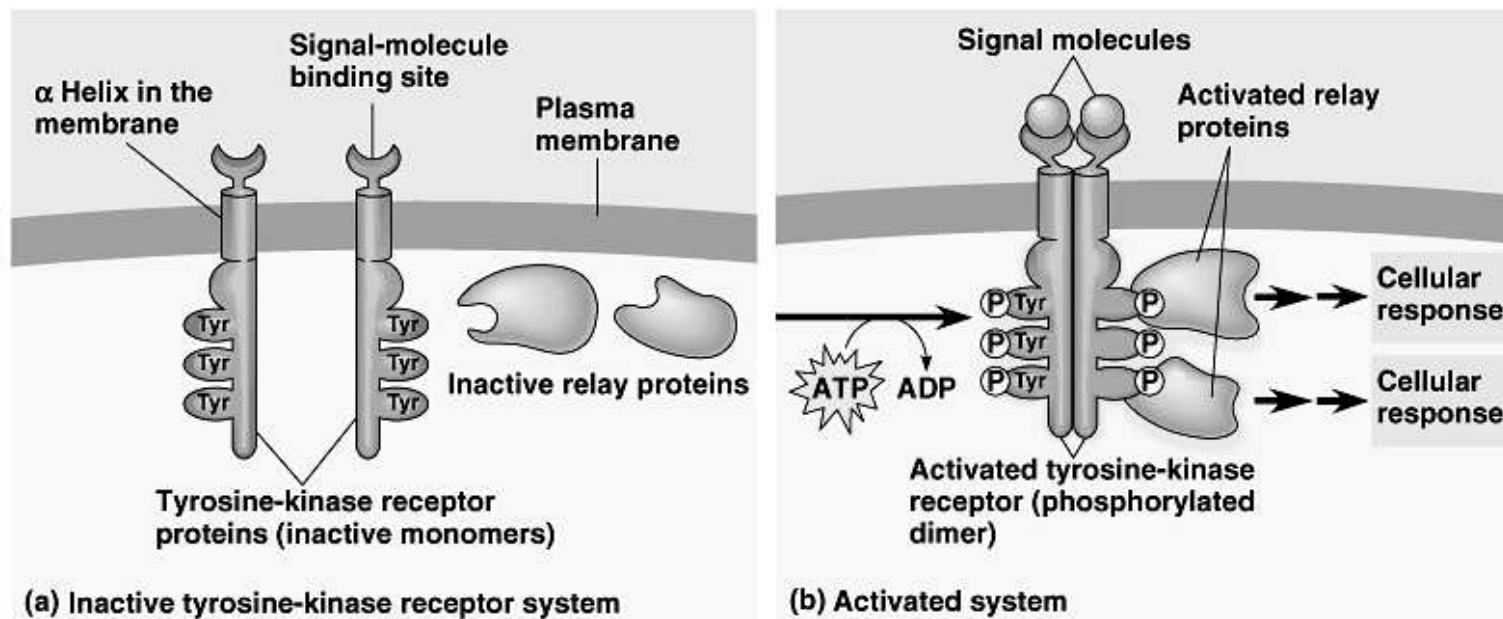
- nejsou přímo vázány na membránu
- fungují jako nitrobuněčné podjednotky transmembránových receptorů (Abl, Fps, Src, JAK)

Organizace receptorových PTK

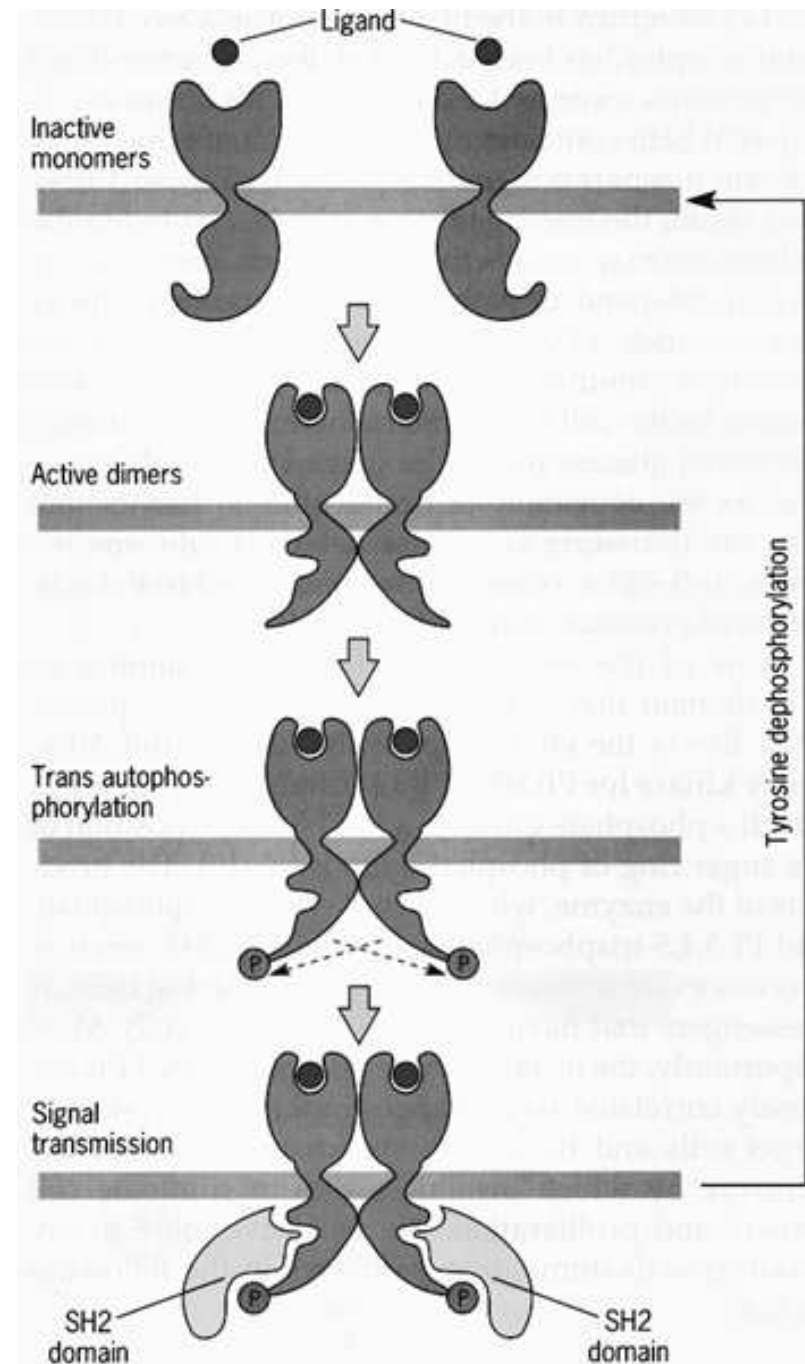

Přenos signálu receptorovými PTK

- vazba ligandu indukují změnu konformace receptoru
- nová konformace umožňuje interakci s jinou molekulou receptoru (dimerizace)
- autofosforylace receptoru
- stimulace PTK aktivity a umožnění vazby dalších proteinů zajišťujících přenos signálů prostřednictvím domény **SH2**

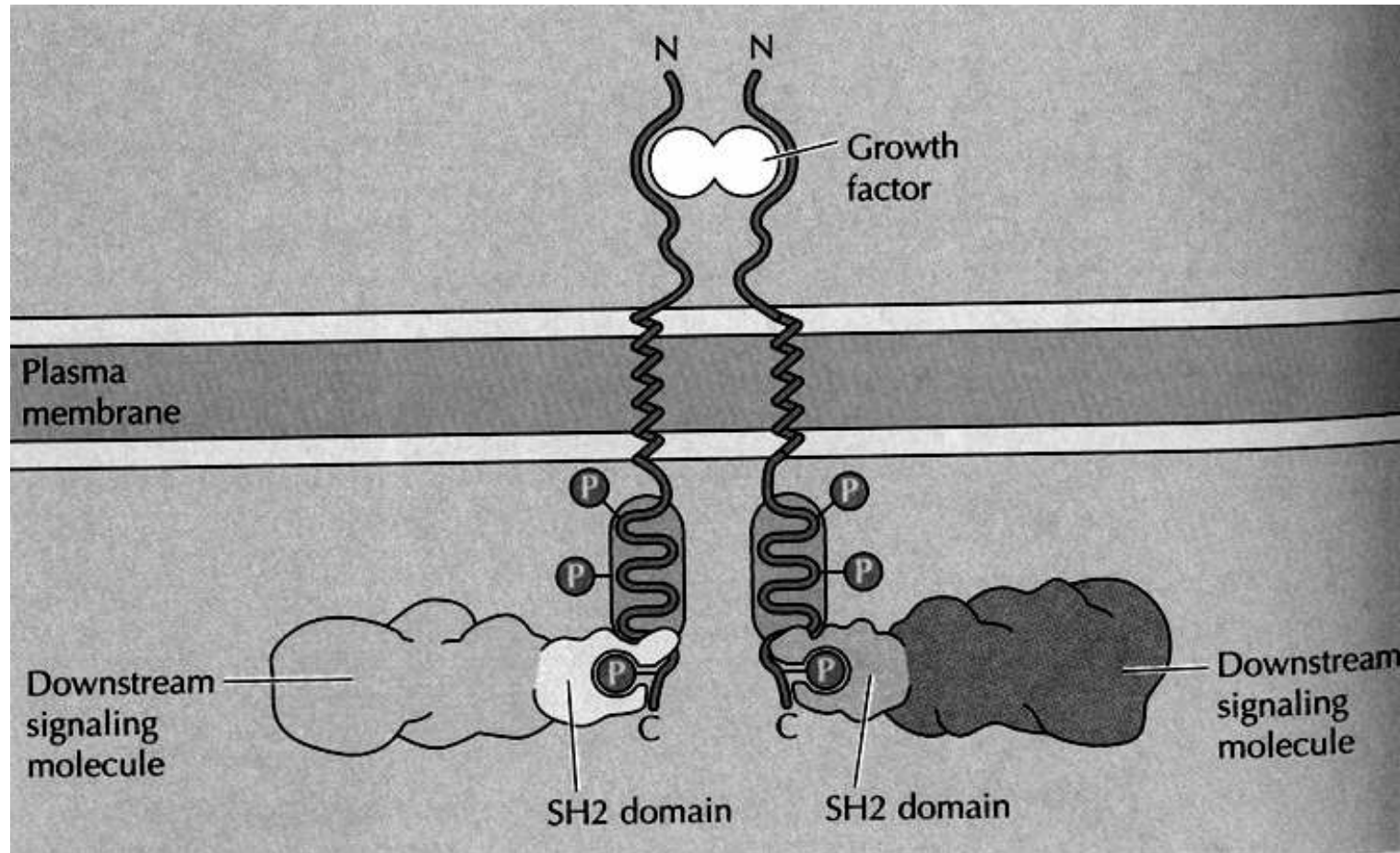
Reakce receptorových PTK na přítomnost signální molekuly

Doména SH2

- „Src homology“
- velikost cca 100 aminokyselin
- rozeznává a váže se k proteinovým doménám, které obsahují specifické fosfotyrosinové zbytky
- existují různé domény SH2, které se liší rozeznávacími sekvencemi - propojení různých signálních drah

Spojení receptorové PTK s nitrobuňčnými přenašeči signálů zajišťují molekuly prostřednictvím domény SH2

SH2 zajišťuje propojení různých signálních drah

SH2 spojuje receptorové PTK s

- enzymy metabolismu fosfolipidů (fosfolipázu C)
- proteinem G (proteiny Grb2, Shc, Ras)
- transkripčními faktory (proteiny STAT)

Flexibilita signálních drah

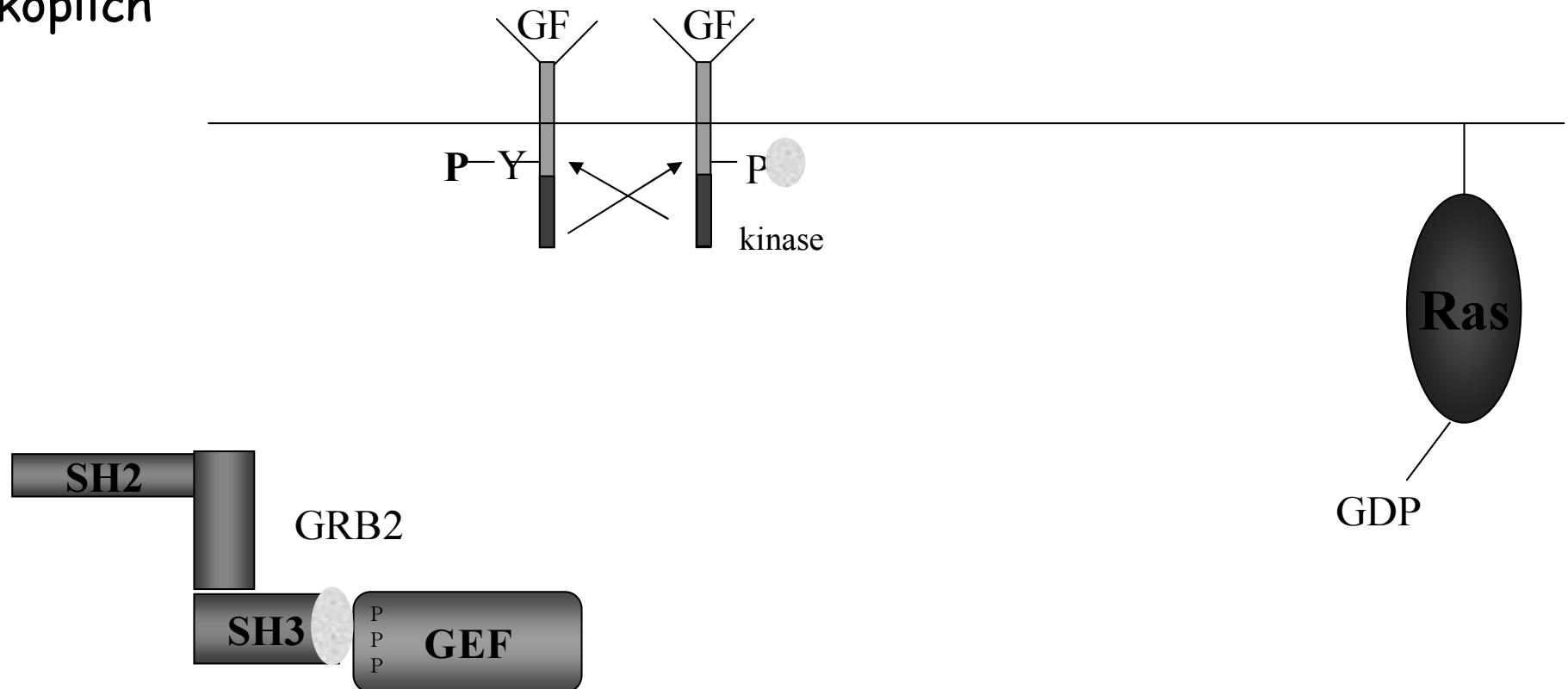
Důsledky interakce domény SH2 s fosfotyrozinem se liší podle povahy cílového proteinu

- změna aktivity proteinu
- změna konformace proteinu - usnadnění interakce s jinými proteiny
- translokace proteinu do jiné části buňky

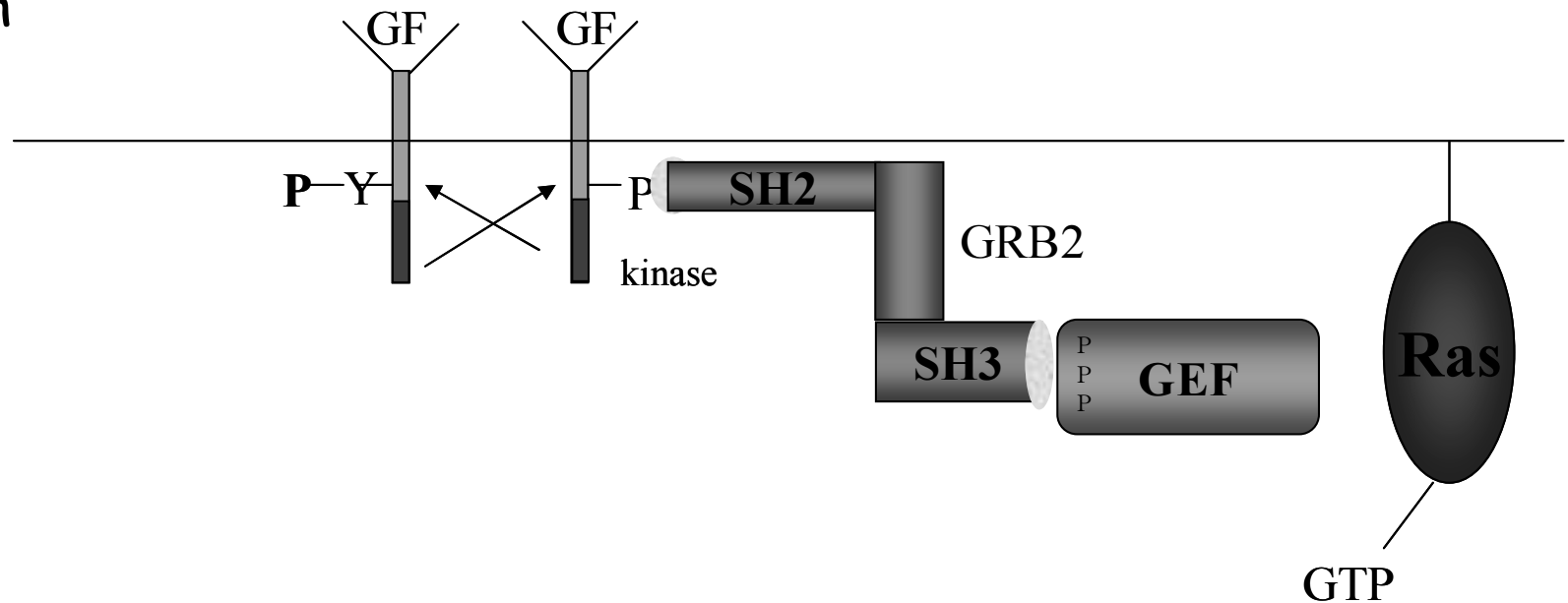
Význam domén typu SH2

- důležité složky regulačních sítí, řídí interakce mezi signálními molekulami
- častý výskyt ve struktuře regulačních proteinů a to ve více kopiích

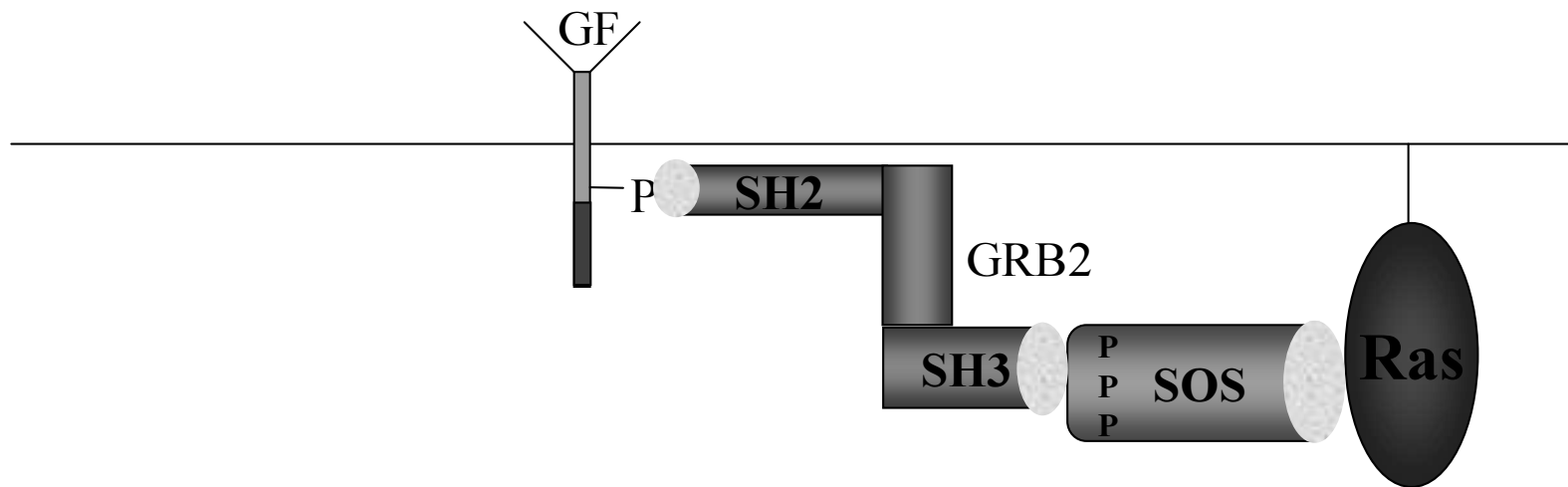
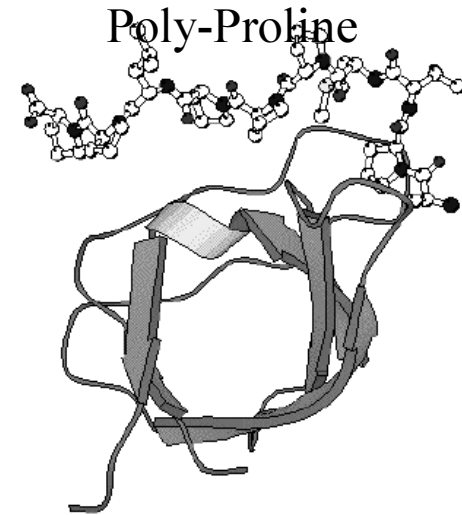
Význam domén typu SH2

- důležité složky regulačních sítí, řídí interakce mezi signálními molekulami
- častý výskyt ve struktuře regulačních proteinů a to ve více kopiích

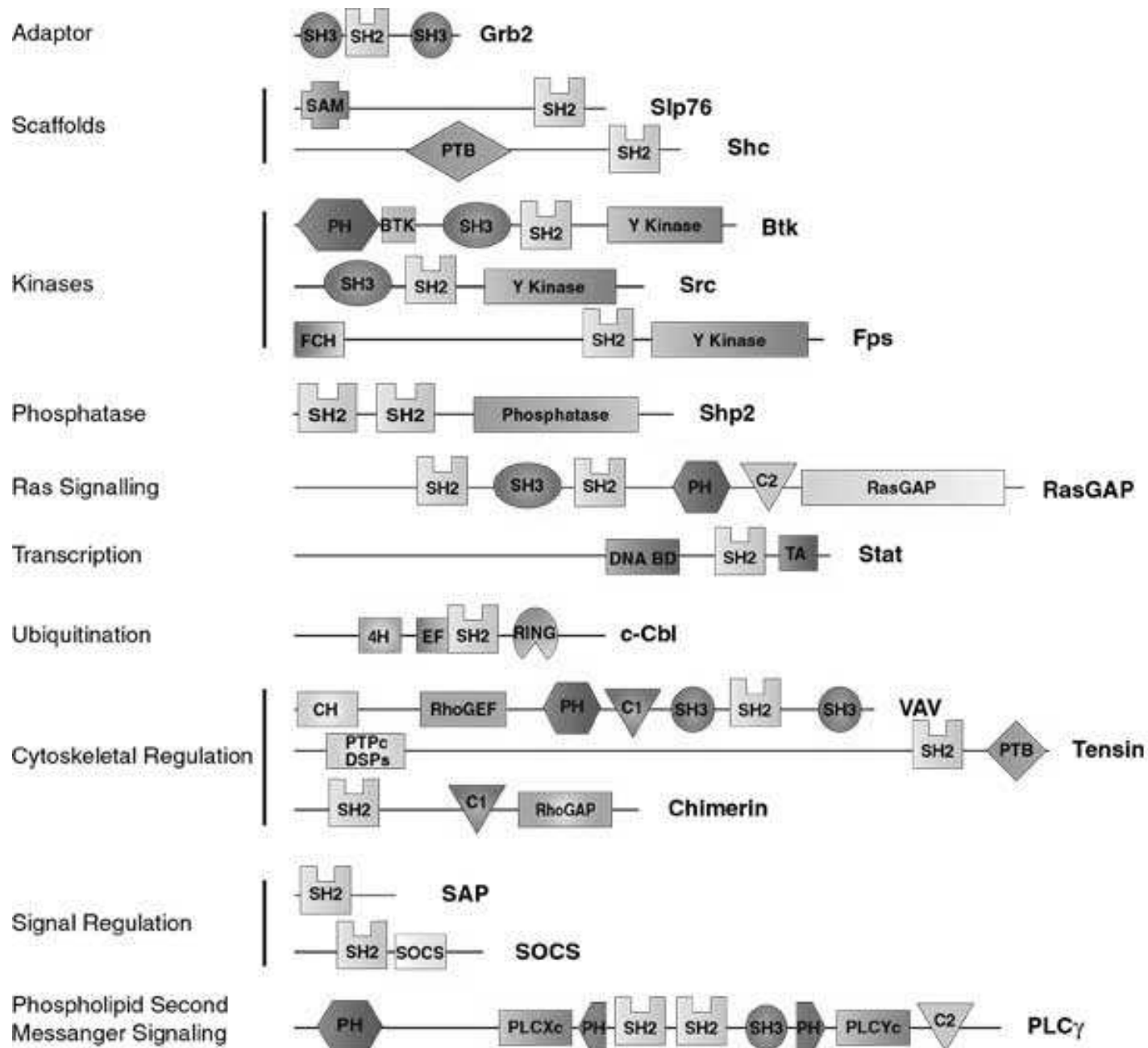

Doména SH3

- vazebným místem je poly-prolin ve struktuře partnerské molekuly
- interakce SH3/PPP může být konstitutivní (GRB2/SOS) nebo doména SH3 domain se může otevřít vazbě s polyprolinem jen po určité stimulaci

Příklady proteinových domén využívaných pro meziproteinové interakce

Příklad zapojení domény SH2 do signalizací: dráha Ras

klíčovými proteiny reakční kaskády jsou proteiny **Grb2** a **Sos**

-Grb2 je adaptorový protein obsahující domény SH2 a SH3

-doména SH2 proteinu Grb2 se spojuje s aktivovanou receptorovou PTK

-doména SH3 spojuje Grb2 s proteinem Sos

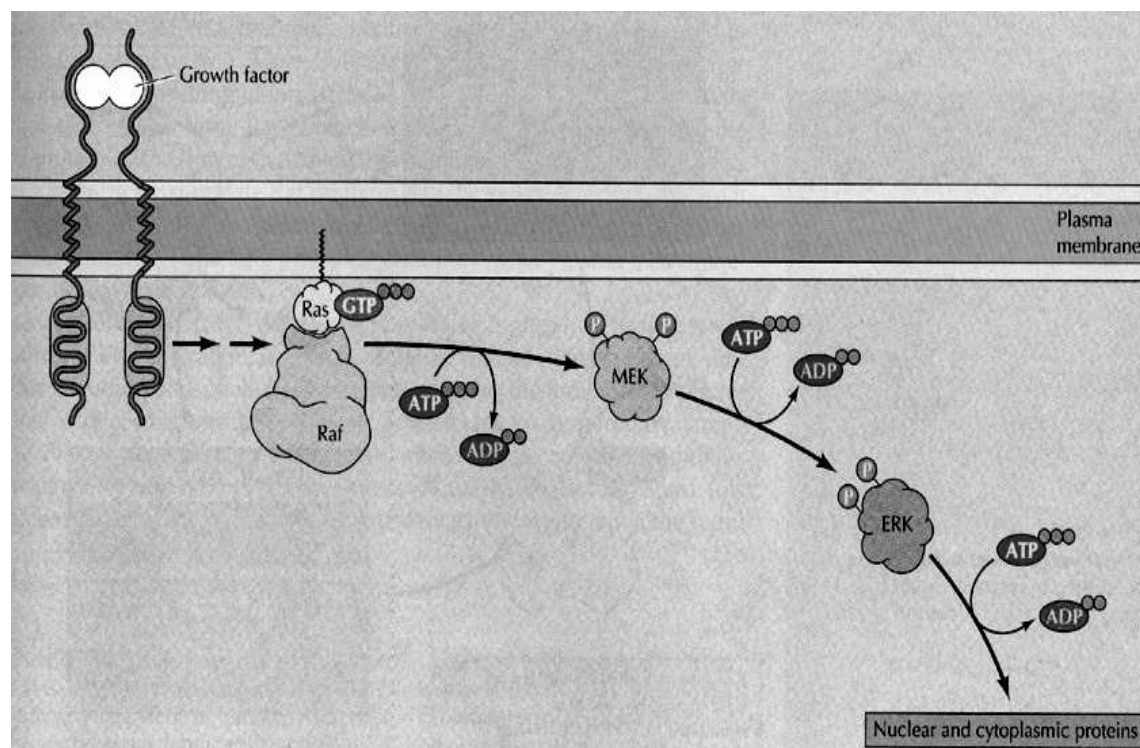
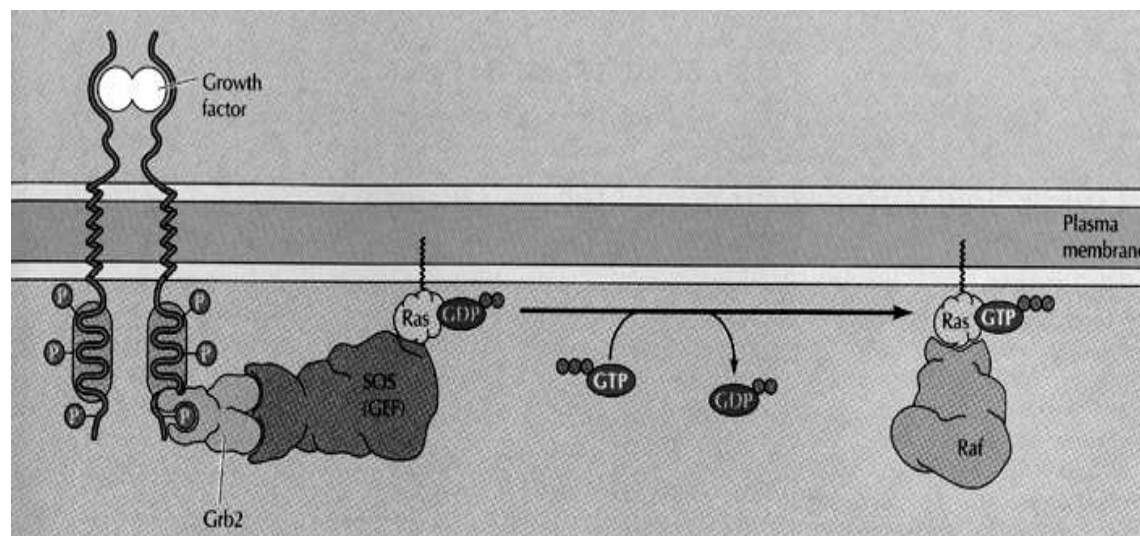
-Sos zajišťuje výměnu GDP za GTP na proteinu **Ras** (aktivace Ras)

-aktivovaný Ras váže a aktivuje své efektory, např. **Raf**, **fosfoinositid kinázu 3**, **Ral**

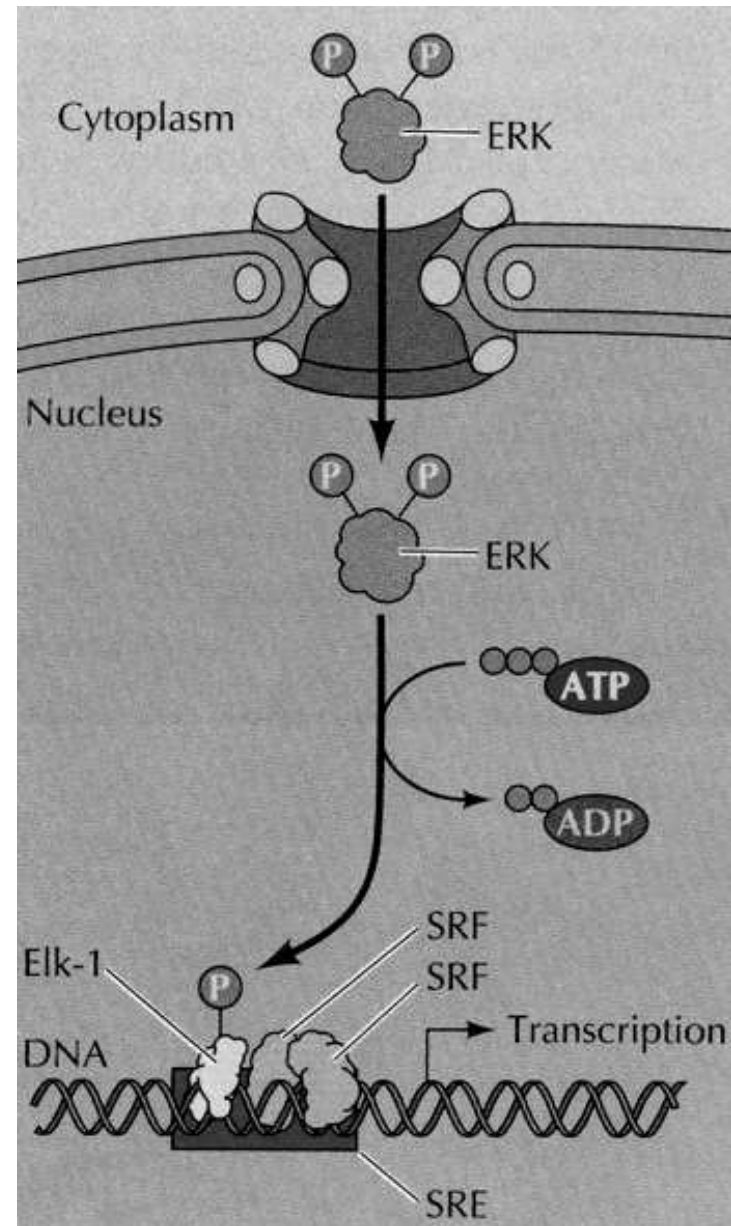
-Raf je serin-treonin kináza, která spouští kaskádu **kináz MAP**

-inaktivaci Ras zajišťuje **GTPase-activating protein**, který rovněž disponuje doménami SH2 a SH3

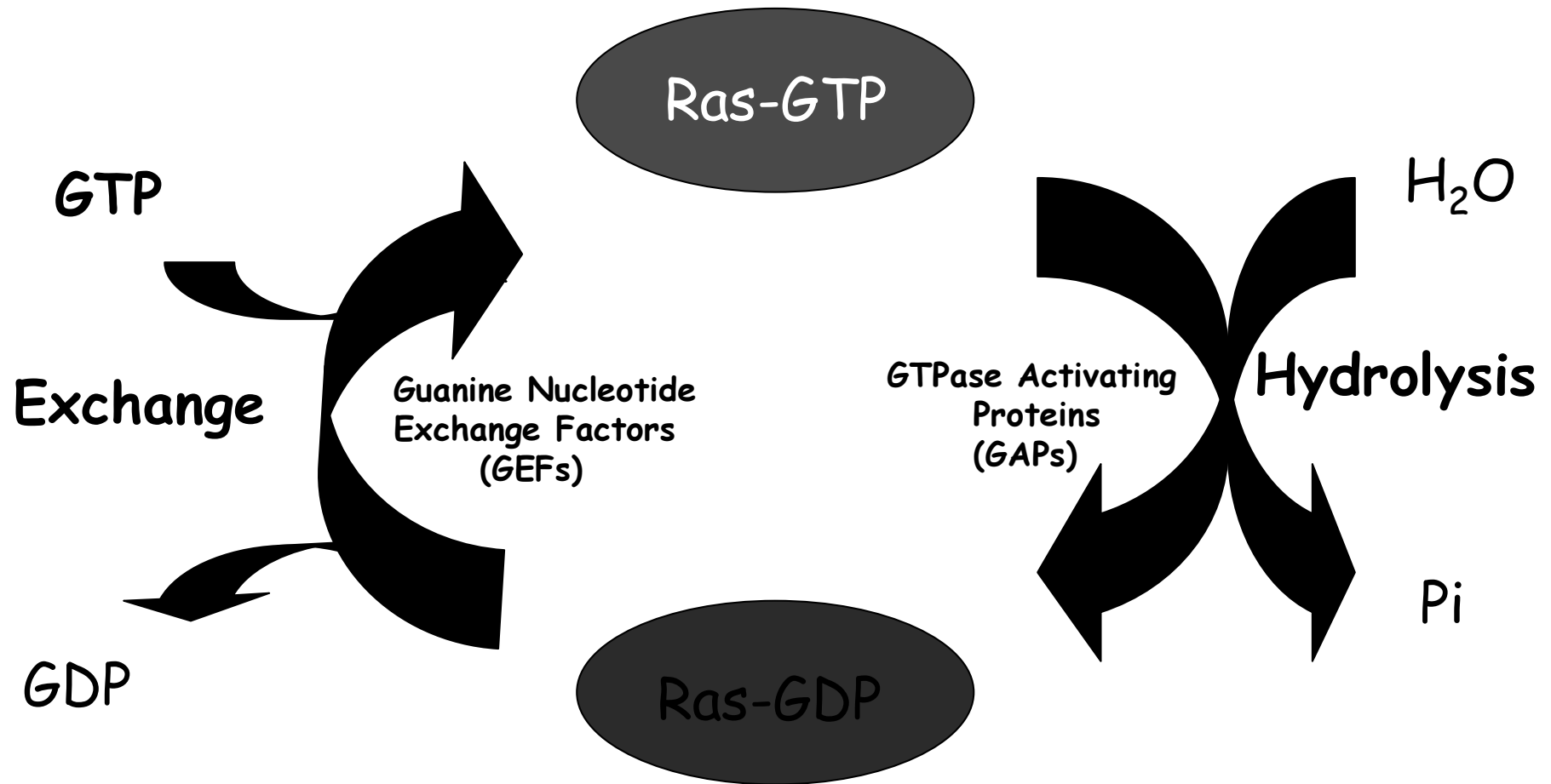
Aktivace a signalizace proteinem Ras

**Aktivovaný ERK přechází do
jádra, fosoryluje Elk-1,
který indukuje transkripci
specifických genů**

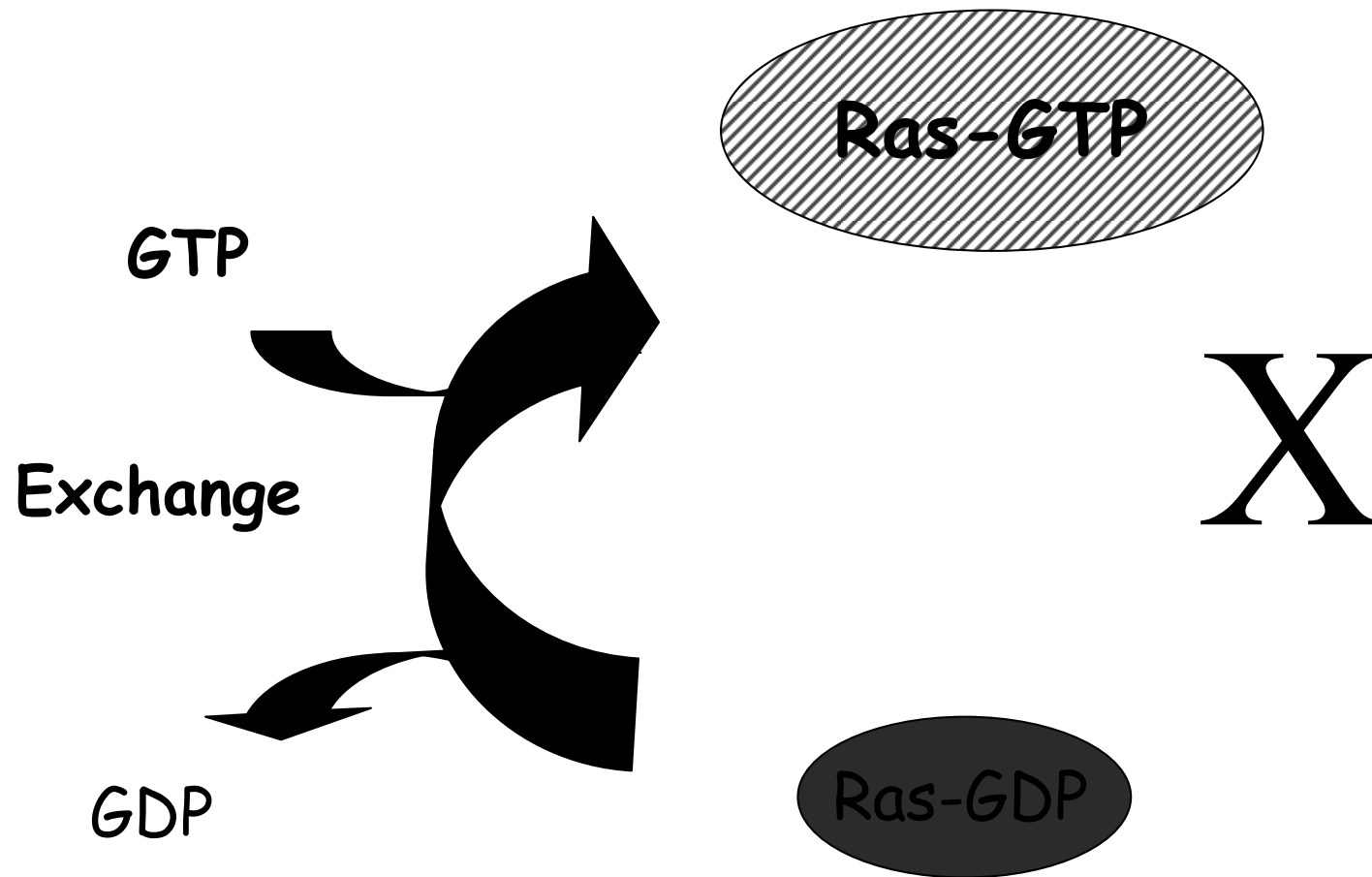

Aktivace a inaktivace Ras

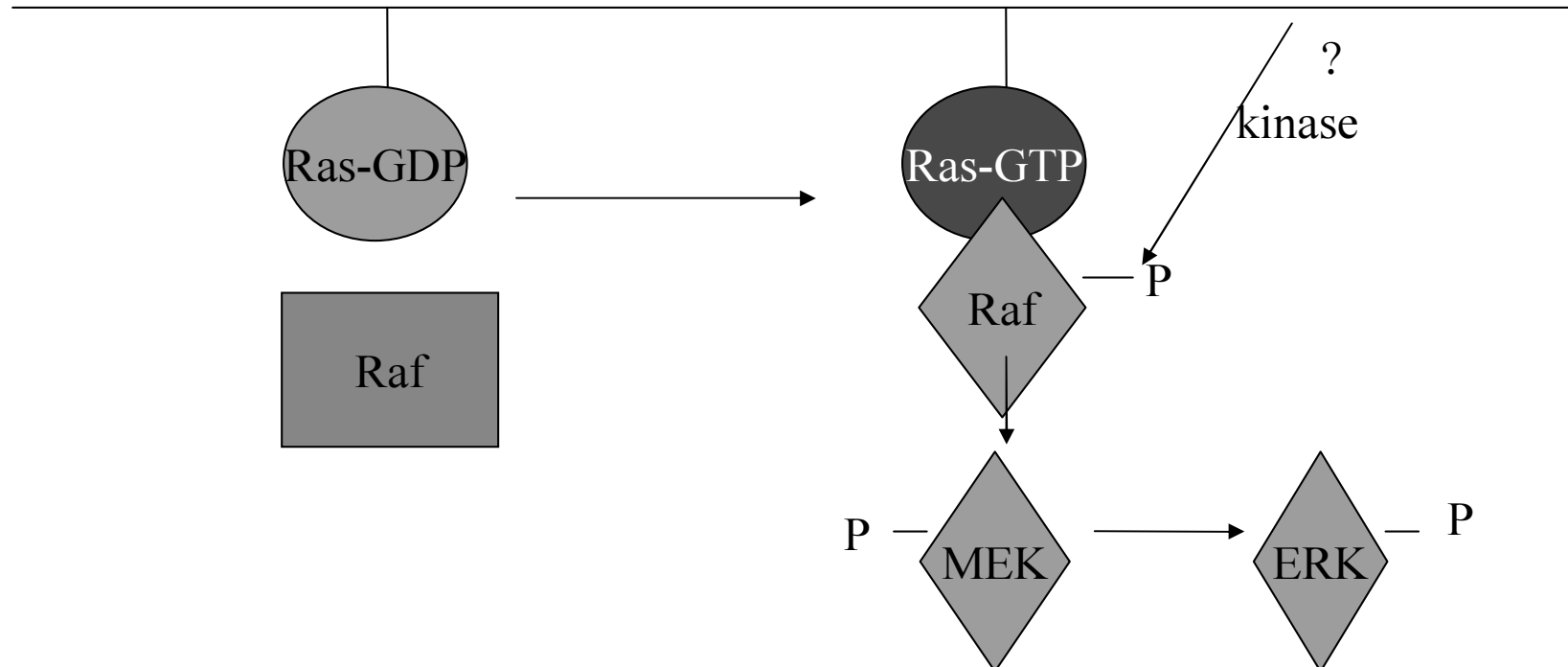

Mutantní Ras v nádorových buňkách nemůže hydrolyzovat GTP a hromadí se v aktivním stavu

Efektorové proteiny Ras

- vážou pouze aktivovaný Ras (Ras-GTP), nikoliv Ras-GDP
- vazbou k Ras mění vlastní aktivitu
- hlavním efektoem je kináza Raf

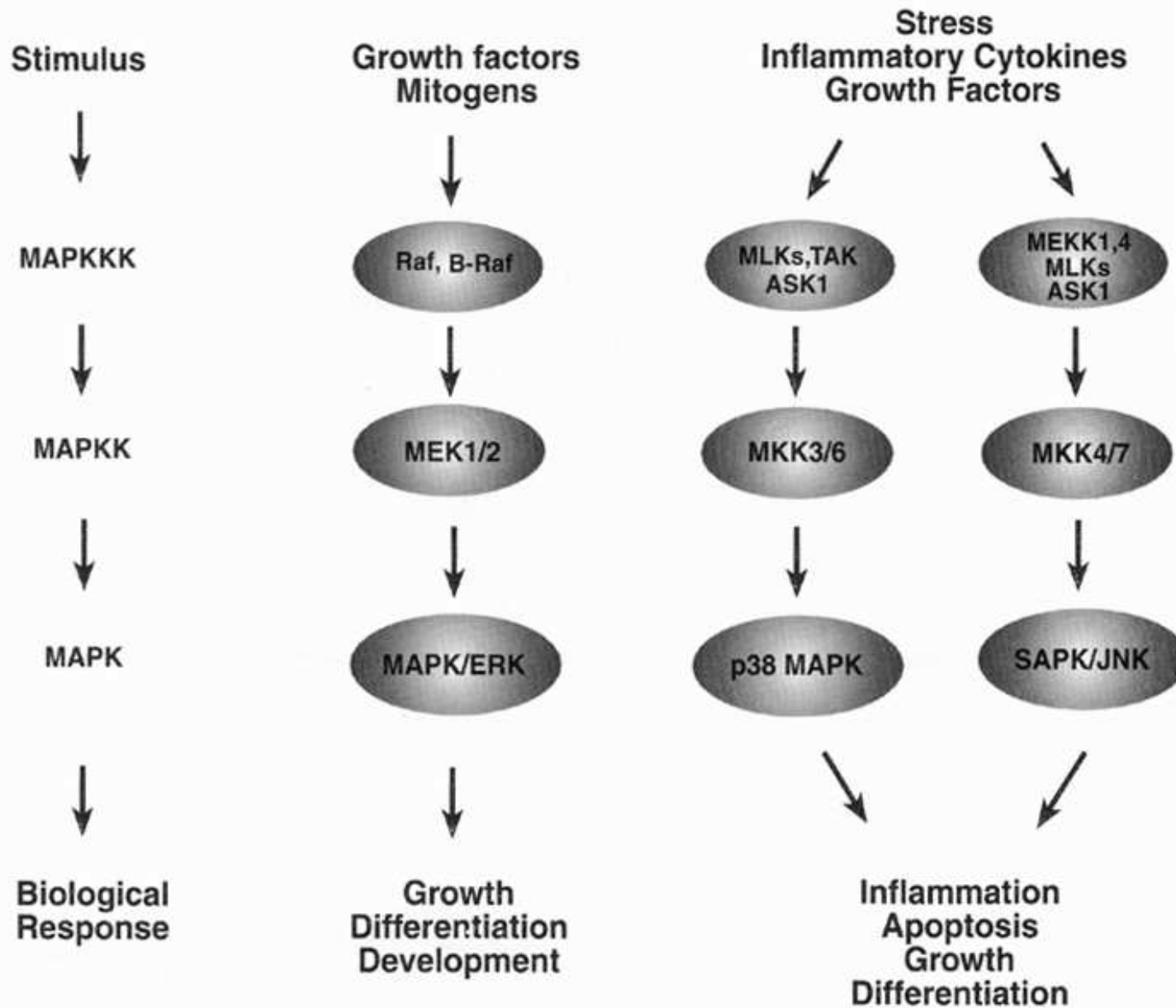

Ras aktivuje kinázovou kaskádu

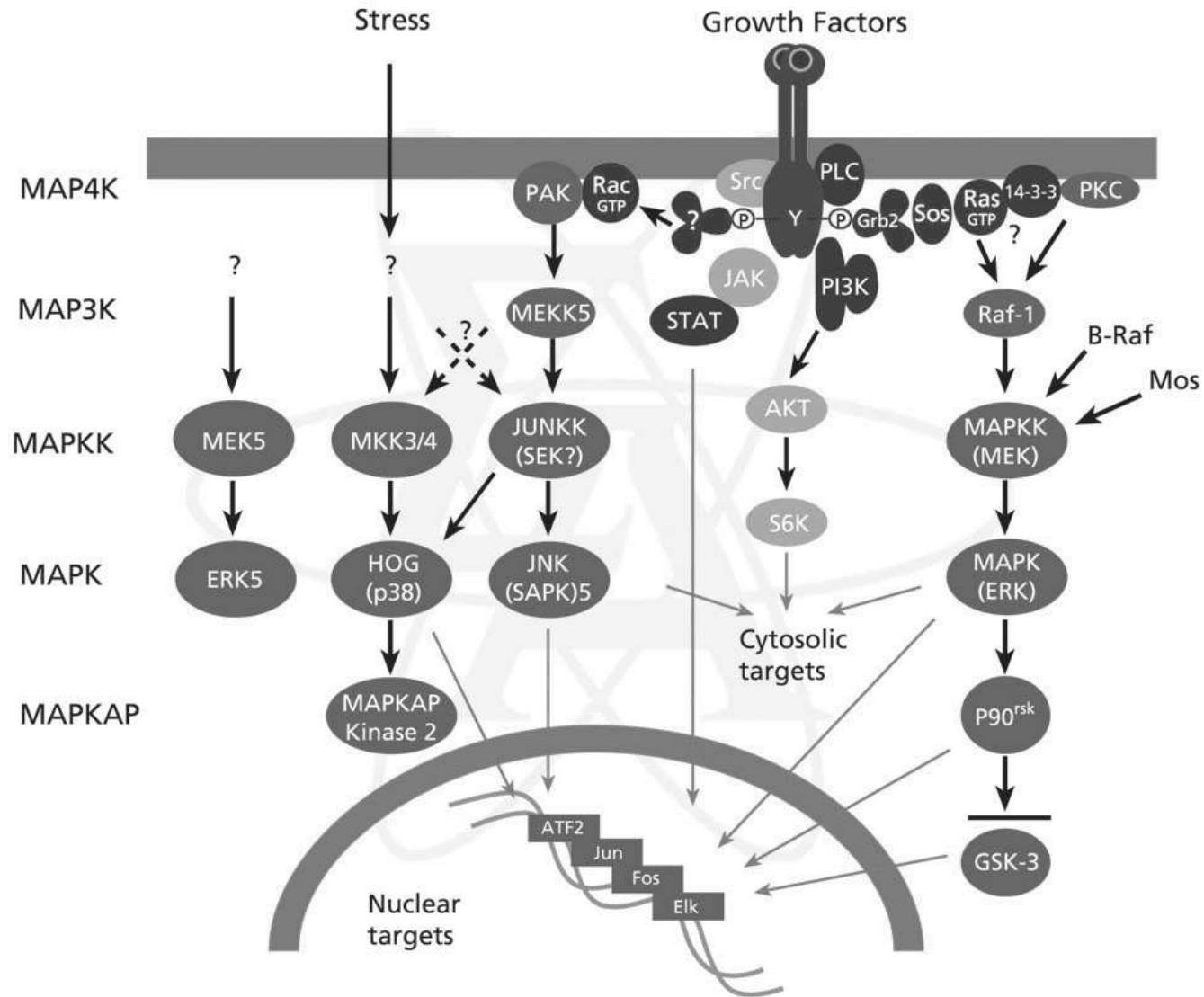
MAPK („mitogen-activated protein kinases“)

- rodina serin/treonin PTK
- vysoká konzervativnost v eukaryontních buňkách
- účast na procesech proliferace, diferenciace, pohybu a buněčné smrti
- **MAPK** jsou fosforylovány a aktivovány **MAPK-kinázami** (MAPKK)
- MAPKK jsou fosforylovány a aktivovány **MAPKK-kinázami** (MAPKKK)
- MAPKKK jsou aktivovány interakcí s malými GTPázami (např. Ras) nebo jinými kinázami, které jsou napojeny na povrchové receptory

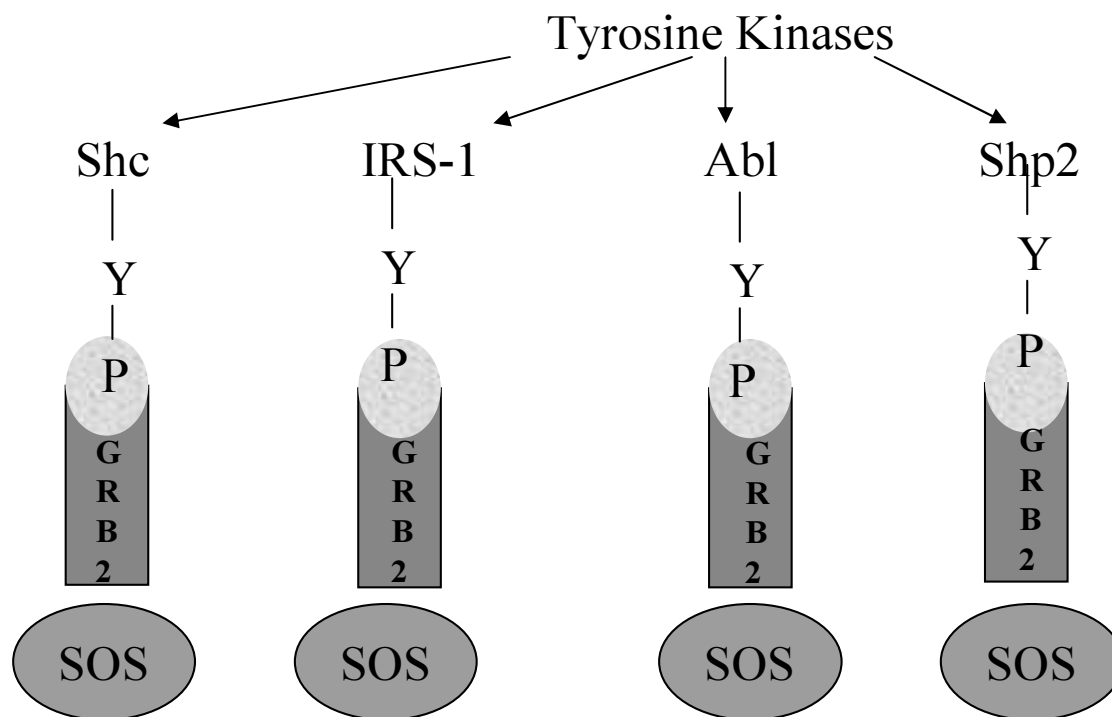
Mitogen Activated Protein Kinase Cascades

Kaskády kináz aktivovaných mitogeny (MAPK)

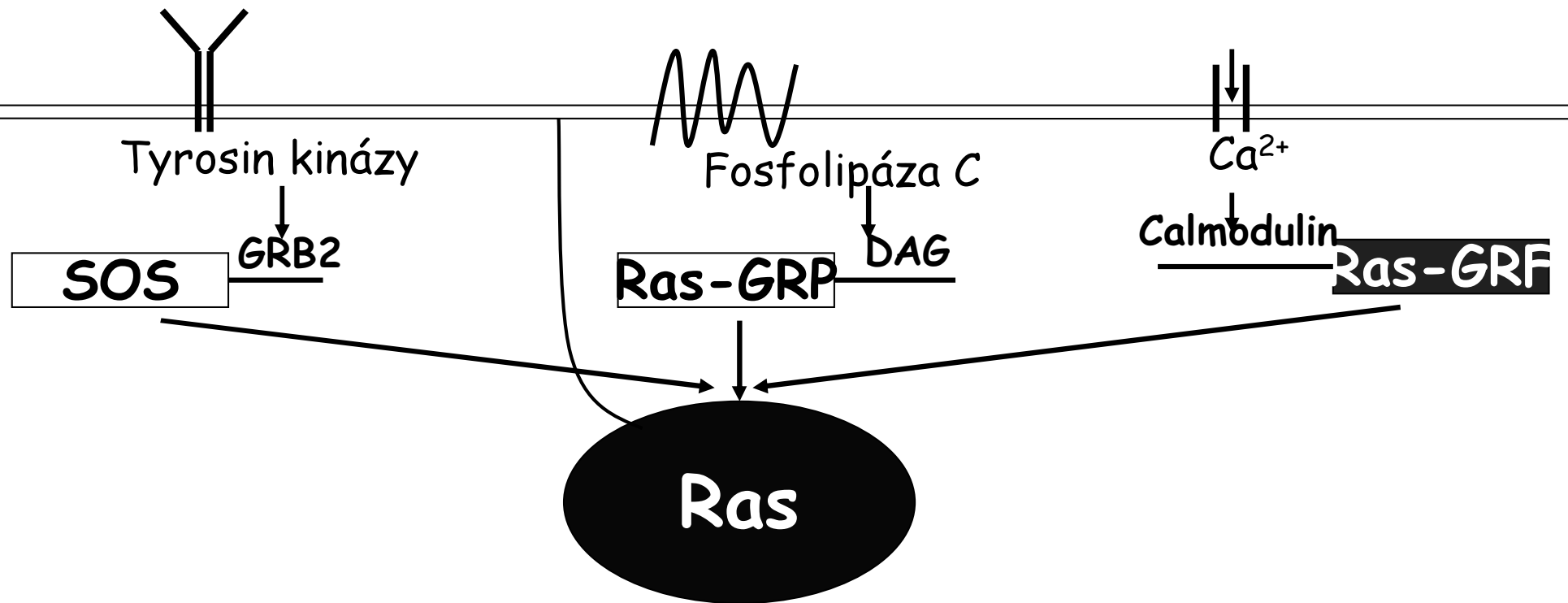

Komplikace: protein Ras může být aktivován více drahami a více signálních drah může aktivovat

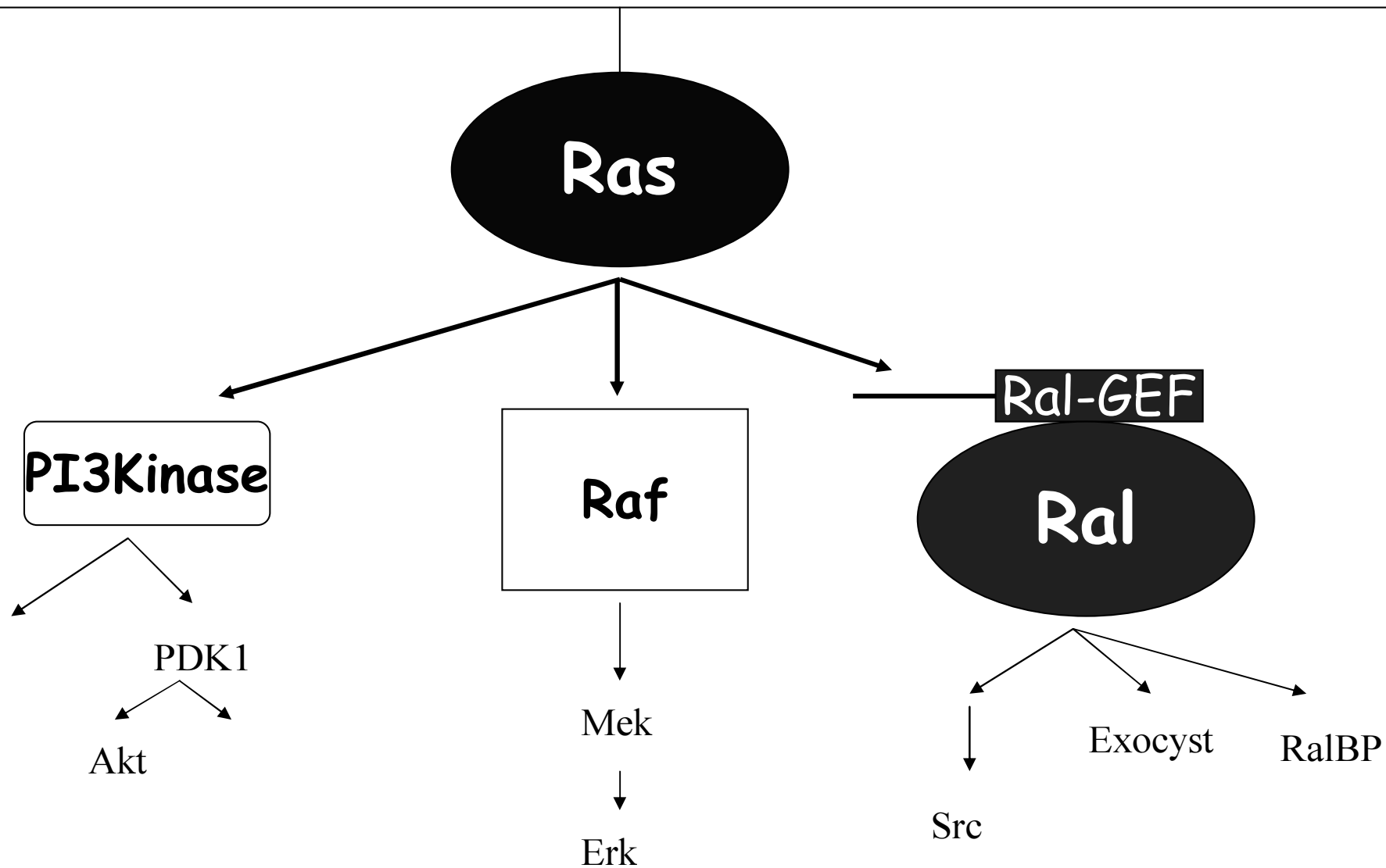
- rozsah a kinetiku aktivace Ras ovlivňují různé linkery

Regulátory funkce Ras

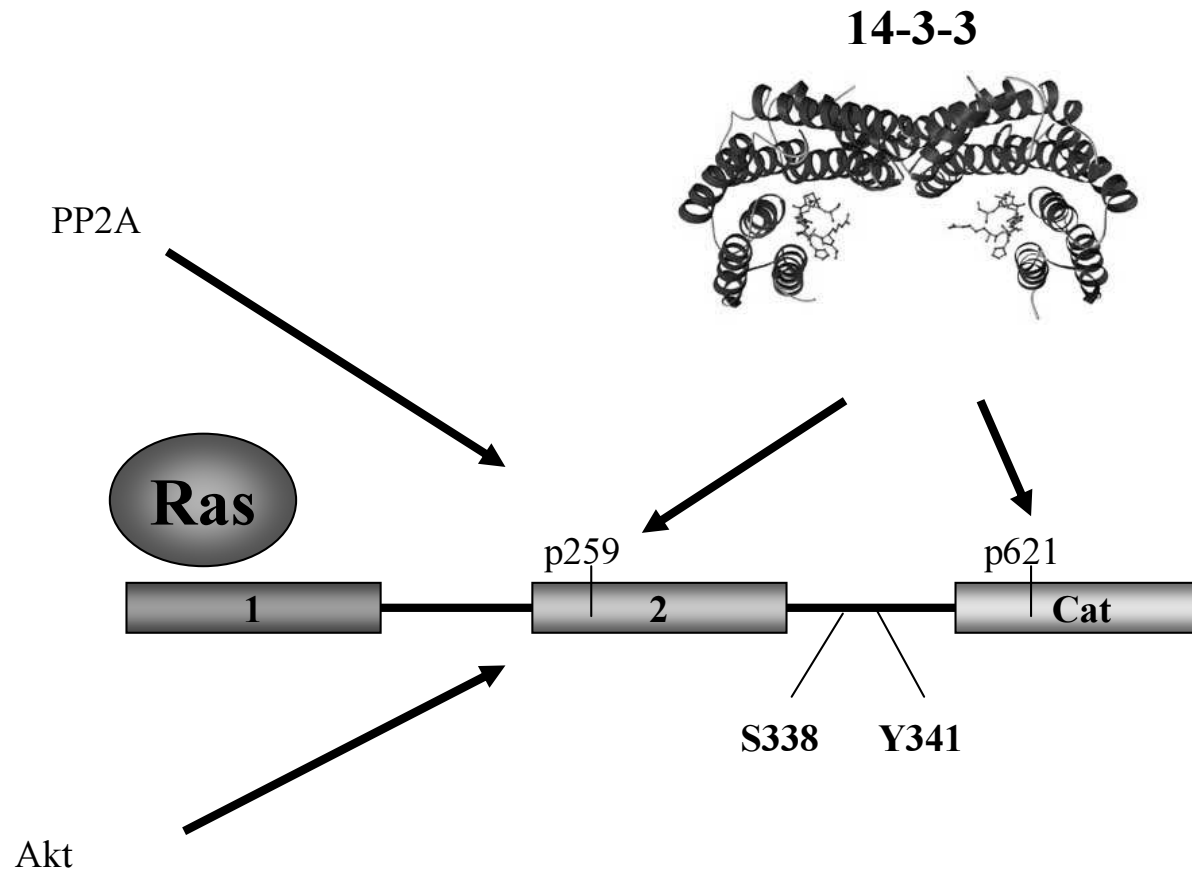
Každý GEF má strukturní motiv, který jej spojuje s určitým typem signálu, ale obdobnou katalytickou doménu umožňující aktivaci Ras

Efektory funkce Ras

Regulace Raf proteinem Ras, úloha fosforylace a 14-3-3

- vazba Ras zajistí přenos Raf k plazmatické membráně v blízkosti kináz, které jej fosforylují v pozicích S338 and Y341
- faktor 14-3-3 se váže na Raf ve dvou vazebných místech: pozitivním regulačním místě (p621) a negativním regulačním místě (p259). Vazbou Ras je indukována disociace 14-3-3 z místa p259.
- aktivita Raf může být negativně regulována signální drahou PI3K, konkrétně fosforylací místa 259 kinázou Akt a naopak pozitivně regulována defosforylací tohoto místa fosfatázou PP2A.

Protein KSR spojuje Raf a MEK

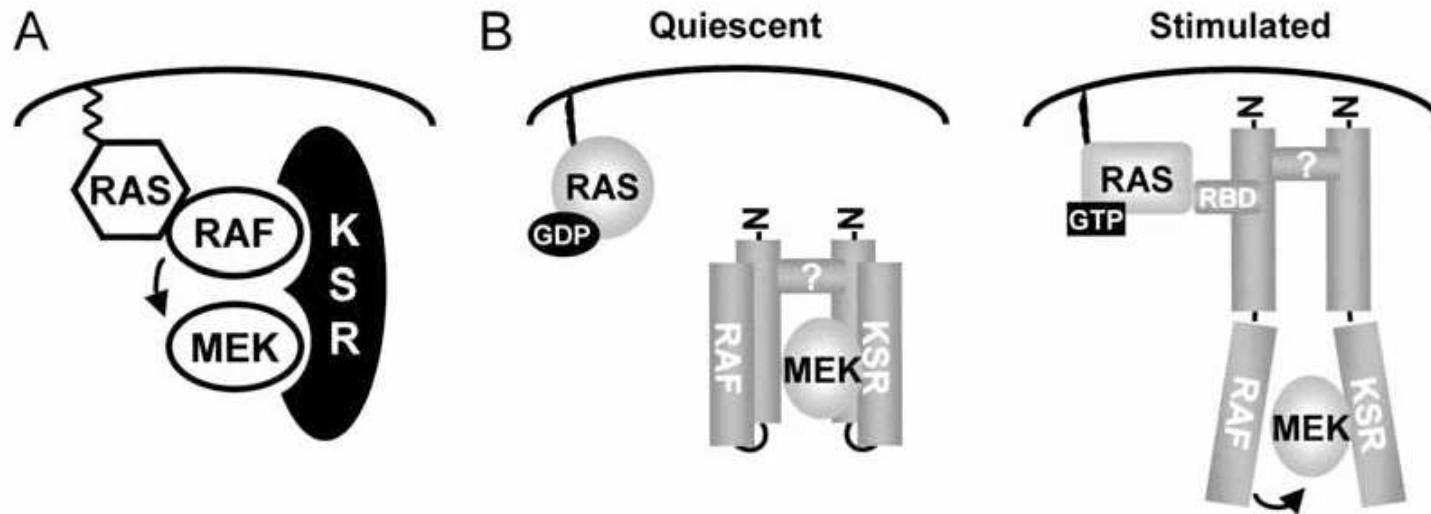

Figure 7. Model accounting for KSR function. See text for details.

- protein KSR poskytuje podporu pro Raf a MEK (MAPKK)
- protein KSR udržuje Raf v nefosforylovaném stavu dokud se po stimulaci nenaváže Ras

Ref : Genes Dev 2002 Feb 15;16(4):427-38

Signalizace Ras, Raf, MAP - shrnutí

- dominantní při signalizacích určujících růst, vývoj a diferenciaci buněk

Princip:

1. Interakce růstový faktor / receptor
2. aktivace Ras
3. Interakce s kinázou Raf
4. fosforylace MEK
5. aktivace ERK
6. fosforylace cílových molekul

fosfolipázy A2 - tvorba kyseliny arachidonové
dalších kináz a transkripčních faktorů (Elk-1) -
změna genové exprese

Funkce proteinů Ras

1) Stimulace proliferace

- fibroblasty, epiteliální buňky, lymfocyty
- zprostředkování účinků růstových faktorů

2) Stimulace diferenciac

- neuronální progenitorové buňky (PC12)
- zprostředkování účinků neutrofinů

3) Příspěvek k zajištění funkcí diferencovaných buněk

- neurony CNS
- zprostředkování účinků signalizace Ca^{2+}

Nadrodina Ras

Ras

H-Ras
N-Ras
K-Ras

TC21

Rap1
Rap2

R-Ras

RalA
RalB

Růst/
diferenciace

Rho

RhoA
RhoB
RhoC

RhoG
RhoE

CDC42

Rac1
Rac2

Cytoskeleton

Rab

Rab_{1-N}

Transport měchýřků

Arf

Arf₁₋₆

Translokace do jádra

Ran

Ran

MAPK/ERK in Growth and Differentiation

